

TÜRKÇENİN DÜNYA DİLLERİNE ETKİSİ

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ

Öğrenme ve öğretmeler sürecinin bir sonucu olan bu diller arası alışverişler, o dillerin konuşurlarının türlü düzlemlerdeki karşılıklı ilişkilerinden ortaya çıkar. Dillerin dünya üzerinde kapladığı coğrafya ile bu coğrafyada yaşayanların ilişkiler süreci, yani tarih, bu konunun ana eksenleridir; çünkü her kişi ya da topluluk, kendisinininkinden farklı coğrafyalarda yaşayan ve farklı bilgilendirme yollarından geçmiş başka kişi ya da topluluklardan yeni şeyler öğrenir ve öğrendiklerinin adını da kendi diline taşır.

Bilgilenme, bir toplumun kendi yapıp etmeleri kadar başka toplumlardan öğrendikleri veya öğrenebildiklerine de bağlıdır. Günümüz insanının bilgilerinin büyük kısmı, içinde yaşadığı toplumdan çok, başka toplumlara aittir. Çağımız insanının birden fazla yabancı dile gerek duyması da bu yüzdendir. Eski devirlerde göçler, savaşlar, ticaret kervanları ve din yayıcılarıyla taşınabilen bilgiler, bugün, çok kısa bir sürede dünyanın her yerine ulaşabilmektedir. Küreselleşmeyi bu anlamda, tekniğin dünyayı küçültmesi anlamında anlamak gerekmektedir. Eski devirlerde yalnızca yöneticilerini eğiten halklar, tek tanrılı dinlerle birlikte eğitim-öğretim hizmetinin demokratikleşmesiyle, cami avlularındaki medreseler ile kilise avlularındaki manastırların bu demokratikleşmenin başlangıç noktalarını oluşturmasıyla hız kazanan bilgi birikimi, daha bu çağlarda ulusal sınırlara sığmaz olmuştu. Bu bilgi birikiminin ve ulaşılan yeni bilgilerin çok kısa bir sürede dünyayı kuşatabilmesi, küreselleşmenin anlamı olmuştur.

Topluluklar arasındaki tarih ve coğrafya farklılığına doğru orantılı olarak bağlı olan bu almalar, binlerce yıl önce başladığı kabul edilen, henüz tamamlanmamış ve hiç bir zaman da sona ermeyecek olan bir süreci, “dil ailelerinin oluşma süreci”ni temsil ederler. Arka planında, yakın zamana kadar bir hanedanlar tarihi olan dünya tarihinin kavim bölünme ve birleşmelerinin yattığı bu toplumlar arası ilişkiler süreci, yerli yersiz, gönüllü gönülsüz, haklı haksız dil bölünme ve birleşmeleri yaratır; her dil, bir başka dilden şu veya bu ölçüde etkilenerken, tarih dediğimiz bu süreç, böylece sürüp gider. Tarihçilerin en güvenilir kaynakları olarak dil verileri, bize, tarihin bir savaşlar tarihinden ibaret olmadığını, savaşların birkaç saatlik, birkaç günlük işler olduğunu, asıl tarihin, savaşlar da dahil, bir ilişkiler tarihi, bir öğrenmeler ve öğretmeler süreci olduğunu göstermektedir.

Türkçe, bugün yaşayan dillerin en yaşlılarından biridir ve bu tarih derinliği yanında mekanca da geniş bir coğrafyaya sahiptir. Türkçenin konuşucuları, bu geniş tarih ve coğrafya diliminde birçok devlet kurmuşlar, komşuluklarında yer alan kavimlerden birçok bilgi öğrenmişler ve komşularına da birçok bilgi öğretmişlerdir. Dolayısıyla, Türklerin komşularına öğrettikleri ile komşularından öğrendikleri bilgilerin adları, Türkçe ile ona komşu olarak yaşayan başka diller arasında, oldukça zengin bir söz alışverişine yol açmıştır.

Öğrenme ve öğretmeler sürecinin bir sonucu olan bu diller arası alışverişler, Türkçe kadar komşusu ulusların dillerini de ilgilendiren bir konudur. Türkçe ve komşu diller konusunda, bugüne kadar yüzün üzerinde kitap ve on binin üzerinde makalenin yazılması, Türkçenin tarihçe derinliği ve coğrafyaca genişliğinin bir sonucudur. Sayıları böylesine kabarık olan bu kitap ve makaleler içinde, türkologlara ait olanlar, pek sınırlı sayıdadır; çünkü dediğimiz gibi, bu konu, türkologlar kadar sinolog, hungarolog, islavist, arabist, vb. araştırmacıları da ilgilendirmektedir.

“İlk çağlardan beri, gerek Avrupa gerekse Asya’daki tarım kuşağında yaşayan ülkelerin tarih kayıtlarında geçen ve hep kuzeyden geldiği söylenen kavimler arasında değişik adlarla da olsa yer alan Türkler, tarihin bildiği kadarıyla, sadece bozkır kuşağının tek hakimi olmakla kalmamışlar, aynı zamanda, Çin, Kuzey Hindistan ve Ortadoğu’yu içine alan tarım kuşağını da yurt edinmişlerdi. Bu sebeple de bugün, nüfus yoğunluğu Türkistan, Hazar çevresi ve

Anadolu ekseninde olmak üzere yaklaşık 6-7 milyon kilometrekareyi kaplayan Türk dili, tarih içinde, Sibiry'a'dan Doğu Avrupa'ya, Orta Asya'dan Orta Akdeniz'e kadar yaklaşık 11 milyon kilometrekarelik bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu yazımızda, Türklerin ve dolayısıyla Türkçenin bu geniş coğrafyasında yaşanmış ve yaşanmakta olan komşuluk ilişkilerine bağlı olarak, Çince, Farsça, Urduca, Arapça, Rusça, Ukranca, Ermenice, Macarca, Fince, Romence, Bulgarca, Sırp-Hırvatça, Çekçe, İtalyanca, Arnavutça, Yunanca, Lehçe, Fransızca, Almanca, İngilizce vs. gibi dillerle Türkçenin ilişkilerinden söz edeceğiz”¹

Türkçe ile komşu diller arasındaki alışverişler, Türkler ile komşu uluslar arasındaki bilgi alışverişini gösterir. Komşulardan birinin diğerinden öğrendiği her bilgi, genellikle, komşunun dilindeki adıyla tanındı. Kısacası, Türkçe ile Türkçeye komşu olarak yaşamış ve yaşamakta olan diller arası ilişkilerin tespiti demek, bir ölçüde, Türklerle komşuları arasındaki ilişkilerin tespiti, Türklerin komşularına öğrettikleri ile komşularının Türklerle öğrettiklerinin belirlenmesi demektir.

Şimdi Türkçenin komşularıyla ilişkilerini ve bu ilişkiler konusunda yapılan çalışmaları kısaca gözden geçirelim. Bilindiği gibi özel adların her türü, tarih ve coğrafyanın, yani ansiklopedilerin malı olan dil birimleridir ve anlam boşalmasına uğradıkları için dil ve düşünce dünyasının üyeleri olmaktan uzaktırlar. Biz, burada, Türkçenin derin tarih ve geniş coğrafyasından miras kalan her türlü özel adı bir kıyıya bırakarak, Türkçe ile komşu diller arasında, birinden diğerine bilgi taşımış, gittiği dilin anlam örgüsünde kendisine yer bulmuş sözlük birimlerinden söz edeceğiz. ve Türkçenin bu dillerle olan gramer ilişkilerinden, bu konularda yapılmış çalışmalardan söz edeceğiz.

1. Türkçe-Çince İlişkileri

Bugünden binlerce yıl öncelere uzanan Türk-Çin ilişkilerinin ilk devirleri tamamen karanlıktır. Çin kaynaklarında “sien-pi, tu-yü hun, hiung-nu, ti, tik, tinglin, t'ie-le” gibi adlarla zikredilen kuzey kavimlerinin Türklüklerini tarihçiler tartışırsunlar, Türkçede, “Türk” adının ilk defa kullanıldığı Kök Türkler devrinden günümüze kadar süren Türk-Çin ilişkilerinin bile hayli derin olduğu bilinmektedir. Ticaretten savaşa, aynı devletin vatandaşlığından dindaşlığa kadar her türlü komşuluk ilişkilerini yaşamış olan bu iki ulus, günümüz dünyasının en eski komşularıdır. Çağlar boyu süren bu komşuluk, bu iç içelik, mutlaka, bu ulusların dillerine de yansımıştır.

Türkçe ve diğer Altay dilleri ile Çince üzerindeki çalışmalar, bugün için çok yetersizdir. Henüz Altay dillerinin ve Çincenin tarihî sözlükleri hazırlanmamış ve bütün bu dillerdeki kelime kök ve aileleri tespit edilmemiştir. Dolayısıyla, bugün, ancak Çin kaynaklarında geçen “Çin transkripsiyonlu Türkçe kelimeler”den bahsedebiliyoruz veya Türkçede ailesini yahut Altay dillerindeki paralellerini tespit edemediğimiz herhangi bir kelimeyi Çince (veya Farsça, Tohorca, Sanskritçe, Tibetçe, vs.) kabul etmekten daha ileri bir çalışma yapamıyoruz.

Çinliler, şu anki bilgilerimize göre, Türklerden çok daha önce yazıyı kullanmağa başlamışlardır. Onların bilhassa Türkçenin yazıya geçirilmiş en eski örneklerinin bulunduğu 8. yüzyıldan daha önceki yazılı eserleri, Türkçeye ve diğer Altay dillerine ait değerli bir malzeme yığınına barındırırlar. Şimdiye kadar değerlendirilemeyen bu malzeme, 8. yüzyıl öncesi Türk tarihi ve Türk dili tarihi açısından çok önemlidir; fakat bu malzeme yığınının değerlendirilmesi güçlüklerle doludur. Bu güçlükler, 1941'de, L. Ligeti'nin “Çin Transkripsiyonlu Barbar Glosarları Meselesi” adlı yazısında ele alınmıştır.² Ligeti, bu yazısında, sinologların Altay dillerinin meseleleriyle ilgilenmediklerinden, Altay dillerini

¹ Özetken, Özkan : ‘Türkçenin Dünya Dillerine Etkisine Genel Bir Bakış’, V. Lefke Edebiyat Buluşması-Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi, Ankara 2004, 5-20.s.

² Ligeti, Lajos: A kina}-(t}r(sos barbar ny}lvi glosszak k}rd}se, Nyk. L1/ 1941, 174-297. s.

(Ligeti, Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai} s ami körülöttük van II, Budapest 1979, 201-234.s).

bilenlerin ve bu yolda araştırma yapanların da Çincenin bilmeceleri karşısında kılavuzsuz çırpındıklarından şikayet eder. Bunlara ek olarak, Çincenin tarihinde (bilhassa kelime sonu seslerinde) hem ses hem imlâ bakımından büyük değişiklikler olduğunu vurgulayıp Türkçe-Çince ilişkisini araştırmada yardımlarına muhtaç olduğumuz Çin transkripsiyonlu metinlerin çözümü ile uğraşacakların Çin ve Altay dillerinin tarihlerini bilmeleri gerektiğini belirtir.

Ligeti, adı geçen yazısında, Türkçedeki Çince veya Çincedeki Türkçe unsurlar yerine, ancak "Çin Transkripsiyonlu Türkçe kelimeler" üzerinde durmuştur. Bu konuyla Ligeti'den önce birkaç bilgin daha uğraşmış; fakat Altay dillerini de bilen ve bu yolda en çok çalışan o olmuştur. Tekrar edelim: Bu çalışmalarda söz konusu edilen şey, bu dillerin birbirlerinden aldıkları unsurlardan çok, Çin yazısıyla yazılmış Türkçe kelime ve metinler olmuştur. Ne yazık ki bu konuda da fazla bir yol alınmış değildir. Bu çalışmalar, daha, Çin transkripsiyonlu Türkçe kelimelerin aslı şekillerinin tespitini sağlayacak seviyeye ulaşmamıştır. Nitekim Çincenin ve Türkçenin tarihî gelişmelerini çok iyi bilen ve Karlgren'in sözlüğünü³ kullanan bazı türkologlar tarafından bu konuda yapılan yanlışları düzeltmeğe çalışan Ligeti bile Hunların meşhur hükümdarının adını *Bagator*⁴ yerine hep Çin transkripsiyonuna bağlı kalarak *Mao-tun* şeklinde kaydetmiştir.⁵ Aslında, Ligeti'den önce başlayan bu yanlış değerlendirme, "*bagator* <Tü. *baga* 'genç' ~ Moğ. *baga* 'küçük, ufak ; az' + Tü. *tor* 'kale; kale beyi' ~ Moğ. *kur-a* 'kale, şehir'" adı yerine *Mao-tun* şeklinde aslı olmayan bir şahıs adının literatüre girmesine, bizde de *Mete* gibi bir hayalet sözün doğmasına yol açmıştır. Yapısı son derece açık olan ve *tor* ~ *çor-a*, ~ *or* (>Mac. *úr* "bey") ~ *kurgan* gibi dal kökleri bulunan bu kelimeyi G. Clauson'un alıntı kelime olarak değerlendirmesini ise anlamak mümkün değildir.⁶

1.1. Türkçedeki Çince Unsurlar:

Türkçedeki Çince unsurlar üzerinde henüz monografik bir çalışma yapılmamıştır.⁷ Bu yolda şimdiye kadar yapılan tek şey, Çin yazısıyla yazılı Türkçe kelime ve cümleler, şahıs ve yer adları, kısacası Çin harfleriyle transkripsiyonlanmış Türkçe ile ilgilenmek olmuştur. Türkçeye geçmiş, herhangi bir bölgede, herhangi bir devirde Türkçenin malı olmuş, Türk düşüncesinin yapı taşlarından biri haline gelmiş Çince unsurlar, bilimin ölçüleri içinde araştırılmamıştır. Bu konuda elimizde bulunan, ancak, çeşitli sözlük yazarlarının Türkçedeki varlığını açıklayamadıkları bazı kelimeleri özel bir çaba harcamaksızın Çinceye yakıştırmalarından ibarettir.⁸ Meselâ, M. RTMsTMnen, sözlüğünde 147 kelimeyi Çince kaynaklı göstermiştir; fakat ne bu sözlükte Çince asıllı gösterilen kelimelerin hepsinin Çince oldukları, ne de bu 147 sayısı kesindir. Ahmet Caferoğlu'nun Eski Uygur Sözlüğü'nde ise Çince kaynaklı gösterilen 70 söz vardır.⁹ Çinlilerin, Türklerin en az iki bin yıllık komşuları olduklarını düşünürsek, bu sayının daha da arttırılma imkanı kendiliğinden doğar. Hatta söz almanın ötesinde, söz dizimi düzleminde gerçekleşmiş etkileşmelerden bile şüphelenmemiz gerekmektedir. Türkçe ile Farsça, Rusça, Bulgarca ve bütün Balkan dilleri arasındaki ilişkiye benzer veya ondan da güçlü ve köklü bir ilişki gerçekleşmiş olmalıdır. Bilindiği gibi, Türkçeyi gözardı ederek, bu dillerin ne sözlükleri ne de gramerleri yazılabilir. Çince için de durum pek farklı olmasa gerektir; nitekim Çince, bugün çok heceli dillere oldukça yaklaşmıştır.¹⁰

³ Karlgren, B.: Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese, Paris 1923.

⁴ Kafesoğlu, İbrahim: Türk Millî Kültürü, İstanbul 1983, 58. s. vd.

⁵ Ligeti, Lajos: a.g.e.

⁶ Clauson, Sir Gerard: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford, 1972.

⁷ Poppe, Nicholas: Introduction to altaic linguistics, Wiesbaden 1965, 165. s.

⁸ Clauson, Sir Gerard: a.g.e.

⁹ Räsänen, Martti: Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Turk-sprachen, Helsinki 1969.

¹⁰ Caferoğlu, Ahmet: Eski Uygur Sözlüğü, İstanbul 1968.

¹⁰ Ligeti, Lajos: a.g.e. , 232. s.

Yeni devirlerin Çincesinden Türkçeye geçmiş unsurları işleyen bir çalışma, 1970 yılında, Moskova'da yayımlandı. Tabii ki diller arasındaki alıntıların tespiti, yazının yaygınlık kazandığı yeni devirler söz konusu olduğunda, eski devirlerle kıyaslanamayacak kadar kolaydır. Nitekim daha ilk çalışma olmasına rağmen, bugünkü Uygur Türklerinin dilinde 1873 Çince kelime ve şekil tespit edilmiştir. Bu çalışma, dediğimiz gibi Moskova'da, 1970 yılında Rahimoviç tarafından “Çağdaş Uygur Dilinin Çince Unsurları” adıyla yayımlandı.¹¹

1.2. Çincedeki Türkçe Unsurlar:

‘Çincedeki Türkçe unsurlar’ sözü bile, zor söylenebilecek bir sözdür. Böyle bir şeyden söz etmek bile, açıklayamadıkları her sözü Çince alınıp bir söz gibi sunmağa çalışan ve Çince bilmedikleri halde, bu işten büyük bir zevk alan meslektaşlarımızı çileden çıkaracaktır¹². Bu meslektaşlarımızın Çince kaynaklı ilan ettikleri sözleri, “Çağdaş Çincenin Sözlüğü”¹³ ile Liu Zhengyan, Gao Mingkai, Mai Yongqian, Shi Youwei gibi Çinli dilciler tarafından hazırlanan ve varyantlarıyla birlikte, çeşitli dillerden Çinceye giren 10,000 kelimelik “Çincedeki Alıntılar Sözlüğü”¹⁴ adlı eserlerin Türkçe kaynaklı göstermeleri, oldukça düşündürücüdür. Bunun, tabii ki bazı sebepleri vardır. Bu sebeplerin en önemlisi, elimizdeki yazılı en eski Türkçe belge ile Çince ilk yazıya geçirildiği devir arasında bin yıllık bir sürenin bulunmasıdır. Bir başka sebep, yazının dilden daha elle tutulur bir yapı olarak dilin yerini almasıdır.

Eski dilleri bugün için ancak yazı ile izleyebiliyor olsak da, etimoloji çalışmaları yapanların elinde, köklerin dal biçimleri, eski bilgi-yeni bilgi ilişkisine dayalı anlam örgüsü, vb. başka belgeler de vardır¹⁵. Bu belgeler, en az yazılı belgeler kadar güvenilir kaynaklardır. Burada iki konu bilhassa çok önemlidir. Birinci konu, dillerin ses yapıları ve bugünkü türetme mekanizmalarını geliştirmeden önceki yeni bilgileri adlandırma yoludur. Diller, kendilerini sınıflandırmada bir ölçek olarak kullandığımız bugünkü türetme mekanizmalarını geliştirmeden önce, yeni bilgileri, değişik ses farklılıklarıyla oluşmuş dal köklerle adlandırmışlardır ve bu kök dallanması, dillerin yazı ile buluşmasından çok önce gerçekleşmiştir¹⁶. İkinci konu ise, dillerin anlam yapılarıdır. Burada mutlaka önceki ve sonraki bilgi ilişkisi aranmalıdır. İnsan zihninde bir önceki bilgi ile ilişkilendirilmemiş hiçbir yeni bilgi olamaz; her yeni bilgi, önceki bilgilerimizden birinin komşusudur. Bir dilin belli bir zaman ve mekan diliminde kurulan bu ilişki, bir başka yer ve zaman diliminde kurulmamış veya unutulmuş olabileceği için, tarihi boyunca dillerdeki ses ve anlam değişmelerini incelemeyi ana görevi edinmiş olan dilcilik, eş zamanlı ve eş mekanlı çalışmalara gerek duymaktadır. Bilindiği gibi diller biçim ve anlam yapılarından oluşmaktadır ve her iki yapı da değişkendir. Bireysel olan ses yapıları, anlam yapılarına göre çok hızlı bir değişkenlik içindedir. Gerek dal köklerin yaşama alanı bulabilmeleri, gerek bütün dillerde ortak olan düzensiz ses değiştirme yollarıyla ortaya çıkan biçimler ve gerekse türetme mekanizmalarının

¹¹ Tursun Rahimoviç Rahimov: Kitayskie element v sovremennom Uygurskom yazıke, Moskava 1970, 352. s.

¹² Tekin, Talat: “Notes on Some Chinese Loanwords in Old Turkic”, TDA 7 (1997), s. 165-173; Ölmez, Mehmet: “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (1)”, TDA 5(1995), 227-229; “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (2)”, TDA 7(1995), 175-186; Sertkaya, Osman F.:

¹³ Hiandai Hanyu Cidian, Pekin 1986, 1581 s.

¹⁴ Hanyu Wailaici Cidian, (A Dictionary of Loan Words and Hybrid Words in Chinese), Shanghai 1984, 422 s.

¹⁵ Karaağaç, Günay: “Dil, Ağız ve Kulak İle İlgili Kelimelerimiz”, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VII, İzmir, 1993, s. 85-113; “Abı-“ ve Türevlerinin Anlam İlişkisi, 4. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı, 24 Ekim-1 Eylül 2000 Çeşme.

¹⁶ Örnek: Grek. Teos ~ Fars. *div* “dev, şeytan” ~ Fars. *hüda* “başkan; kaptan; tanrı” ~ İng. *God* “tanrı” ~ İng. *father* “baba” (Kluge)” veya Etü. *kañ*: “baba” (>Türkm. *kaka*: “baba”) ~ Etü. *kan*: “han, hükümdar” (>Fars. *han*: “han”) >Gtü. *han*: “han”; >Per. Kan “devlet”, *kanalni* “hükmetmek, yönetmek, saltanat sürmek”) ~ Etü. *kağan*: “kağan, han, hükümdar” ~ Etü. *kam* “kam, şaman”

çalıştırılmasıyla, yani düzenli ses değiştirme yollarıyla elde edilen yeni biçimler, anlam dallanmalarının bir sonucudur. Bütünüyle sosyal olan dillerin anlam yapıları, yani önceki ve sonraki bilgilerden oluşan anlam örgüleri veya 'dil içi dünya görüşleri', etimoloji çalışmalarının en sağlam belgeleridir ve etimoloji çalışmalarının ana amacı da, dillerde ortak olan düzenli ve düzensiz türetmeleri izlemek değil, dillerdeki eski-yeni bilgi ilişkilerini araştırmak, bu ilişkilere dayanarak o dilleri konuşanların bilgilenme yollarını birleştirebilmek, zihin haritasını çizebilmektir.

Yukarıda, ses değişmelerinin ve ses olaylarının, genellikle, bütün dillerde ortak olduğunu, anlam değişmelerinde, birinci-ikinci anlam, yani önceki ve sonraki bilgi ilişkilerinde büyük farklılıkların yaşandığını söylemiştik. Bu farklılıklara rağmen, çeşitli dillerdeki birinci anlam-ikinci anlam, yani önceki ve sonraki bilgi ilişkisinin zaman zaman çakıştığını hayretle görürüz. Bu durum, dillerin ortaya çıkışları konusunda veya bilhassa onların yazının birleştirici ve tutucu işlevinden yararlanamadıkları sözlü devirlerinde olup bitenleri, bu yazı öncesi devir insanların dil ve düşünce dünyasını yakalamakta, etimoloji çalışmalarına büyük ip uçları sunar¹⁷.

Böyle yapmazsak, dil ile yazının buluşmasının insan dilinin oluşum süreci içinde oldukça yeni bir olay olduğu ve diller yazı ile buluştuklarında, kök dal biçimlerinin çoktan oluşup komşu bilgileri adlandırmada kullanıldıklarını göremezsek, *yubu-n- ~ çub ~ çubuk ~ çim- ~ çimgen ~ suvar-*, vb. sözlere rağmen 'su (<sub) sözü Çince'dir' diye veya Türkçe konuşan insanların, yazı yazma bilgisini "yontmak, kazmak, kazımak" bilgisine dayanarak adlandırdıklarını gözardı edersek, yani Türkçe konuşanların eski bilgi-yeni bilgi ilişkisini görmezlikten gelirse, *yaz- ~ yar- ~ çiz- ~ kaz- ~ yır ~ yır(t)- ~ yara*, vb. ilişkisini ihmal edersek, *bıç-/biç- ~ biti-* ilişkisini görmezsek, 'biti- fiili Çince *piet*'ten gelir' diye yüz yıldır süren ve bestesiyle güftesi birbirini tutmayan şarkıları söyler dururuz.

Orkon âbidelerindeki gelişmiş alfabeyle, sistemli ve pek ekonomik imlâya bakarak, Türkçenin çok eski bir yazı geleneğine sahip olduğunu, 8. yüzyıldan en az bin yıl önceden beri yazılmakta olduğunu düşünebilir veya Aurel Stein'in ifadesiyle 'kumlara gömülü şehirler'de¹⁸ eski Türk kültürünü araştırmak için bir türlü başlatılmayan kazılara ümit bağlayabiliriz; fakat eldeki dil malzemesini dikkatlice değerlendirerek bu yorumların veya yeni yapılacak keşiflerin sonuçlarını beklemeden de bazı hükümlere ulaşabiliriz: Biz, Orkon'da, bir kavim diliyle, yani bir 'kök dil' bir 'kök Türkçe' ile değil, şiveler ve akraba diller arası iç alıntılar ile beslenmiş, az da olsa, yabancı komşularından aldıklarıyla zenginleşmiş bir imparatorluk diliyle, bir kültür diliyle karşılaşırız. Kök Türk İmparatorluğunun dilinin bir imparatorluk dili olarak Osmanlıcadan veya İngilizceden farkı, birliğe iştirak eden kavimlerin, aynı dilin, yani Eski Türkçenin değişik şivelerini konuşanlardan veya bu dilin akrabası olan dilleri konuşanlardan oluşmasıdır.

¹⁷ Birçok dilde "olma; bulunma; durma; anlatım" kavramları komşu bilgilerdir: Lat. *state/stop*: "olma, olma şartları; bulunma; durma" ~ *statement*: "ifade, anlatım" // Ar. *karar*: "olma; durma" ~ *ikrar*: "sözlü ifade, anlatım" ~ *takrir*: "yazılı ifade, anlatım" // Tü. *tokta-*: "durmak" ~ *toktam*: "anlatım, dilekçe". Yine "ön" kavramı, birçok dilde "karşılama, kabul etmek" veya bunun tersi "karşı koymak, kabul etmemek, engellemek" kavramlarına temel olmuştur: Mac. *el- ~ elő*: "ön, karşı" ~ *ellen*: "karşı, zıt; aleyhinde" ~ *ellenség*: "düşmanlık" ~ *ellenél-*: "karşı durmak, karşı çıkmak" // Ar. *kubl* "ön, önce" ~ *takbil* "öpmek" ~ *istikbal* "karşılama; gelecek" ~ *mukabele*: "karşı olmak, karşılık vermek, zıtlaşmak; karşılamak" ~ *tekabül*: "karşılık olmak, uygun gelmek" // Moğ. *tus*: "ön, karşı" ~ *tuski*: "karşı, zıt" ~ *tusla-*: "karşı olmak" // Tü. *ön*: "ön" ~ *önle-*: "engel olmak"; tü. *karşı*: "karşı, ön" ~ *karşılaş-*: "rastlaşmak; karşı karşıya gelmek, yarışmak" (TS). Bazı dillerde yine "örtmek; utanmak" bilgileri, aynı alt bilgi – üst bilgi ilişkisi içindedir: Etü. *abi-*: "örtmek" ~ *abın-*: "örtünmek" ~ *abit-*: "örtmek" ~ **abit* > *uvit*: "ar, utanma duygusu" > *ut* (yeri): avret yeri" // Ar. *hicab*: "perde, örtü; utanma duygusu" ~ *mahcub*: "utanmış, utanmış".

¹⁸ Stein, A.: Homokba temetett városok, Budapest 1903.

Kıscacası, Çincedeki Türkçe unsurlar sözü, kolayca söylenebilen bir söz değildir. Yukarıda da söylendiği gibi Çince Türkçe unsurların bulunabileceği bir çok araştırmacı tarafından düşünülmemiştir. Bir taraftan da yakın zamana kadar, hem Çinceyi hem Türkçeyi bilen Çince veya Türkçe bilginlerinin yetişmemiş olması, bu konudaki araştırmaların Paul Peliot ve öğrencisi Lajos Ligeti'nin ulaştıkları noktada kalmasına yol açmıştır.

Son yıllarda yayımlanan Çağdaş Çincenin Sözlüğünün ve Çincedeki Yabancı Sözcük Sözlüğünün taranması bile, oldukça ilgi çekici sonuçlar doğurmuştur. Bir Uygur Türkü olan Alimcan İneyet, sağlam bir Çince ve Türkçe bilgisine sahip olmanın verdiği ehliyetle, bu sözlükleri taradığında ilgi çekici sonuçlara ulaşmış ve Çince 307 Türkçe söz olduğunu tespit etmiştir¹⁹.

2. Türkçe-Farsça İlişkileri

Asya ve Avrasya'nın bilinen en eski kavimleri olan ve İranî olup olmadıkları halâ tartışılan Kimmerler (M.Ö. 12.-8. yy.) ve İskitler (M.Ö. 8.-3. yy.) istisna tutulursa, bildiğimiz ilk Türk-İranî kavim ilişkisi, Hunlar ile Alanlar arasında M.S. 370'lerde olmuştur. Bu tarihlerde doğu-batı yönündeki bir Hun akını, Orta Asya steplerindeki İranî kavimlerin hakimiyetine günümüze kadar son verdi.²⁰ Daha sonra tarih sahnesine çıkan ne Partuşlar, ne Soğdlar, ne de Sâsânîler, Asya steplerinde söz sahibi olabildiler.

Çinlilerden sonra en eski komşuluğumuz İranlılarla olmuştur. Sâsânîlerden yirminci yüzyılın ikinci çeyreğine kadar İran'ın dâimâ bir Türk devleti tarafından yönetildiğini ve bugünkü devletin sınırları içinde yaşayan halkın yarısından çoğunun Türk olduğunu düşünürsek, bu ilişkinin sadece çok uzun değil, aynı zamanda çok derin bir ilişki olduğunu anlarız. Hele son bin yılda Türklük dünyasının ortasında kalan İranlılar ile Türkler, bu uzun komşuluk ilişkisi sırasında birbirlerinden pek çok şey öğrenmişlerdir. Ankara'da, 1995 yılında yapılan bir yayın, bu ortaklaşalığın bugün bile sürdüğünü göstermektedir. A. Dilberipur'un "Türkçe-Farsça Ortak Kelimeler Sözlüğü", bize, bugünkü Fars ve Türk dilleri sözlüklerinin 7.000 sözünün ortak olduğunu göstermektedir²¹.

2.1. Türkçedeki Farsça Unsurlar:

Sâsânîlerin sonuna kadar sürdüğü kabul edilen Eski ve Orta Farsça ile Sanskritçe, Tohorca, Soğdca gibi diğer Hint-Avrupa dillerinden Türkçeye geçen unsurlar konusu, hemen hemen, Türkçe-Çince ilişkileri kadar zor ve çetin bir konudur.

Türkçe ve Altayca çalışmalarının yetersizliği yüzünden, bugün, bu dillerde ailesi ilk anda göze çarpmayan kelimeleri, bu Hint-Avrupa dillerinden birine mal etmek moda haline gelmiştir.²² Bu moda, tabii olarak, zaman zaman tenkitlere uğramaktadır.²³ Hattâ bu modaya çok uyanlardan bile zaman zaman bu tür tenkitler yükselmektedir.²⁴

¹⁹ İneyet, Alimcan: 'Doğrudan ve Dolaylı Olarak Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler Üzerine', 4. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Çeşme 2000.

²⁰ Czeplédy Károly: Nomád Népek Vándorlása, Budapest 1969, 10. s. vd.

²¹ Dilberipur, A.: Türkçe-Farsça Ortak Kelimeler Sözlüğü", Ankara 1995, 236 s.

²² Bazin, Louis: Structures et Tendances Communes des Langues Turques, PhTF I, 1959; Türkçesi: Gemalmaz, Efrasyap: Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri, Tarihî Türk Şiveleri (Mehmet Akalın), Erzurum 1976, 15.-29. s. Rona-Tas, A.: Tocharische Elemente in der Altaischen Sprachen: Language and History Contributions to Comparative Altaistics (Andras Rona-Tas), Szeged 1986.

Aalto, P.: Iranian Contacts of the Turks in Pre-Islamic Times, Studia Turcica, Budapest 1971, 29.-37. s.

Schaeder, H.H.: Über einige mitteliranische und osttürkische Ableitungen aus altir. kavi. ZDMG 7, 1928, XCV s.

²³ Tezcan, Semih: En Eski Türk Dili Ve Yazını: Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, Ankara 1978, 271.-323. s.

²⁴ Doerfer, Gerhard: Türkische und Nongolische Elemente im Neupersischen I - IV, Wiesbaden 1963-1975. Bak. III, 411. s.

Farsçadan Türkçeye geçmiş unsurlar konusunda bugüne kadar epeyce çalışma yapılmıştır. Türk ve Fars toplumları arasında sanıldığından daha kuvvetli bir iç içelik, dolayısıyla da bu diller arasında daha geniş çaplı bir alış-veriş söz konusu olmalıdır. Bu konuda sözlük yazarlarının çok kısa sürede koydukları teşhisleri, sözlüklerinin madde başlarında işaretlemeleri dışında, komşu dillerdeki Türkçe alıntılar üzerine yapılan çalışmalarda, Türkçe aracılığıyla bu dillere geçmiş Farsça sözler gösterilmiş, yani Türkçeden alınan bu sözlerin ilk kaynaklarının Farsça olduğu işaretlenmiştir. Türkçedeki Farsça unsurları başlı başına bir konu olarak ele alan incelemeleri ise, geçtiğimiz günlerde kaybettiğimiz türkolog Andreas Tietze başlatmıştır²⁵. Bu çalışmada, Farsçadan Türkçeye geçmiş 136 söz incelenmiştir. Bu konudaki son çalışmaları Stanislaw Stachowski yapmış, 1972-1979 yıllarında yedi bölüm halinde yayımladığı çalışmalarını, daha sonra kitaba dönüştürmüştür²⁶. Bu çalışmada Farsçadan Türkçeye geçmiş 686 söz incelenmiştir.

2.2. Farsçadaki Türkçe Unsurlar:

M. Fuad Köprülü, 1938'deki Şarkiyatçılar kongresine sunduğu bildiriye bu konunun önemini vurgulamış ve 280 sözü liste halinde örnek olarak vermiştir.²⁷ Bundan çeyrek yüz yıl sonra da bu konu geniş ve ayrıntılı bir şekilde Gerhard Doerfer tarafından incelenmiş ve "Yeni Farsçada Türkçe ve Moğolca Unsurlar" adıyla yayımlanmıştır.²⁸ Bu eserde Türkçeden Farsçaya geçtiği müzakere edilen 2545 Türkçe ve Moğolca söz yer almaktadır.

Bu kabarık sayıya bakarak Farsçadaki Türkçe unsurların belirlenmesinin sona erdiği düşünülmemelidir. Bugün Farsçada kullanılan ve Türkçe oldukları açık olan pek çok söz, bu eserde yer almamaktadır. G. Doerfer'in emek mahsulü bu eseri hakkında iki hususu belirtmek gerekir. Birincisi, araştırmacının Türkçe oldukları son derece açık olan bazı kelimeleri tereddütle karşılamış olması, hattâ bu kelimeleri başka dillere ait göstermesidir. Meselâ o, birçok tarih yazarının Türkçeliğini kabul etmedikleri, *al* ~ *yal* değişmesinin henüz inandırıcı şekilde açıklanmadığı ve kelimenin bilhassa İran'la sınırı olan Türk illerinde yaşadığı gibi hafif gerekçelerle Farsçada da kullanılmakta olan *alev* kelimesinin Türkçe olmadığını ileri sürer.²⁹ Aslında, Fars. *alav* <Tü. *alev* 'alev' kelimesi, sadece Türkçenin bir kelimesi değil, diğer Altay dillerinde, hattâ Ural dillerinde de ortak olan bir kelime ailesinin üyesidir: Tü. *alap* 'alev' ~ *alış-* 'tutuşmak; alışmak' ~ *yalap* 'alev' ~ *yalabı-* 'alevlenmek' ~ *yalın* 'alev' ~ *yal-* 'yalınmak, alevlenmek' ~ *yalaz* 'yalaz, alev' ~ *yıldız* 'yıldız' ~ *yıldırım* 'yıldırım' ~ *yaldrı-/yaldra-* 'ışımak, parlamak' ~ *yaşu-* 'ışımak' ~ *ışık* 'ışık' ~ *yaşna-* 'parlamak, şimşek çakmak' ~ *yaşın* 'ışık, parıltı, yıldırım' (EDPT, VEWT) ~ *çaş(i)->çeş(i)-* > *çesmek* 'şimşek' (DS) > *çemşek* > *şemşek* 'şimşek' (DS) > *şimşek* 'şimşek'³⁰, vb. ~ Moğ. *ulal-* 'kızarmak, kırmızı olmak'

²⁵ Tietze, Andreas: "Persian Loanwords in Anatolian Turkish", Oriens 20 (1967), s. 125-168.

²⁶ Stachowski, Stanislaw: Wörterbuch der neupersischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen (Osmanlı Türkçesinde Yeni Farsça Alıntılar Sözlüğü), İstanbul 1998, 303 s.

²⁷ Köprülü, Fuad: Yeni Farside Türk Unsurları, Türkiyat Mecmuası VII - VIII / 1, İstanbul 1942, 1.-16. s.

²⁸ Doerfer, Gerhard: a.g.e.

²⁹ Doerfer, Gerhard: a.g.e. , III, 358. s.

³⁰ Bizim bu etimolojimiz, Hasan Eren tarafından ağır biçimde eleştirilmişti. Hasan Eren 'şimşek' sözünü şöyle açıklamıştı: "*süğüş-(ek)* > *süğşek* > **süğşek* > **şiğşek* > **şivşek* > *şimşek*" ve ilave edilmişti: "Süğşek ile şimşek arasındaki köprünün **süğşek* > **şiğşek* > **şivşek* ayaklarına dayandığı açıktır". Bir doçentlik sınavında kendisinin, meslek ahlakına sığmayan sözlü emirlerini dinlemediğim için bu yazıyı yazan hocamıza gerekli cevabı bize yakışır bir biçimde vermiştim. Sayın hocamız, geçen aylarda yine genç bir meslektaşımıza saldıran yazısında, -belki söz konusu doçent o günlerde profesör olduğu için-, biz aklına gelivermişiz ve hocamız, şu satırları yerli yersiz araya sıkıştırarak rahatlamak istemiştir: "Bu bağlamda Türkçe *şimşek* sözü de üzerinde durulmaya değer bir örnektir. Benim bildiğime göre, bu sözün kökeni son yıllara değin meçhul kalmıştı. Düzeltiyorum: Son yıllarda genç bir çalışma arkadaşımız *şimşek* sözünün kökeni üzerinde sık sık durdu, bu yolda birtakım savlar ortaya attı (bildirimizin şimşek biçiminin kökenine ilişkin bölümü Türk Dili'nde 1999/II, 835-843) yayımlanmıştır". Sizi sevdiğim, size özendiğim ve sizi yüreğime alkışladığım için, "bir dalgınlık eseridir" diyerek, ses bilgisinden birazlık anlayışın bile yapmayacağı bir yanlışınızı düzeltmeğe kalkışmamıştım. Bu fırsatı verdiğiniz için teşekkürler...*Şimşek* sözü hakkında yazdıklarınızı bir daha görelim: "*süğüş-(ek)* > *süğşek* > **süğşek* > **şiğşek* > **şivşek* > *şimşek*"... *Süğşek* ile *şimşek* arasındaki köprünün **süğşek* > **şiğşek* > **şivşek* ayaklarına dayandığı açıktır". Değerli Locam,

~ *ulabur* 'kırmızılık' ~ *ulabtur* "kırmızımsı, pembe" ~ *ulabalza-* 'kızarmak' ~ *ulagan/ulaan* 'kırmızı, kızıl' ~ *ulayma* 'kırgın, kızıl' ~ *gilay-* 'ışıldamak, parlamak' ~ *gilab* "ışıklı, alevli" ~ *gilalza-* "ışıldamak" ~ *gilbay-* 'ışımak, ışıdamak' ~ *gilas* 'ışıklı, ışıkla' ~ *gilaski-* 'ışıldamak" ~ *ayungga* "şimşek, yıldırım, nayzagay, çakın, çakılğan" vb. (Lessing) ~ Kor. *pull/bul* 'ateş' ~ *pyel* 'yıldız' ~ Jap. *foshi/hoshi* 'yıldız' // Mac.*vil-* kökünden: *villámlík* 'ışıldamak' ~ *villán* 'parıltı' ~ *villamós* 'elektrikli, tramvay' ~ *villámlás* 'yıldırım', *villány* 'elektrik' ~ *világ* 'dünya' ~ *csillág* 'yıldız' ~ Fin. *valo* 'ışık' ~ *valoisa* 'ışıklı, aydın' ~ *valoisuus* 'aydınlık' ~ *valaistus* 'parlatma' ~ *valaiseva* 'parlatıcı, ışıık'.

G. Doerfer'in adı geçen eseri hakkında belirtilmesi gereken ikinci husus, bugün Farsçada kullanılan pek çok Türkçe kelimenin eserde yer almamasıdır. Öyle görünüyör ki bu yolda bilhassa konuşma dilini kaynak olarak yapılacak daha ileri çalışmalar, Farsçadaki Türkçe unsurların sayısını daha da arttıracaktır. Meselâ G. Doerfer'in eserinde yer almayan ve Redhouse dışında bütün sözlüklerde Farsça olarak işaretlenen *atiş* 'ateş' kelimesi Türkçeden alınmıştır: Tü. *ot* > *od* 'ateş' ~ *ota-* 'ısınmak, odun yakmak' (EDPT, VEWT) ~ *otaş/öteş* > *ataş* 'ateş' (kelime Farsçaya muhtemelen bu şekliyle geçmiş ve Farsçada *atiş* telâffuzunu olarak daha sonra bu Farsça telâffuzu ile tekrar Türkçeye alınmıştır) ~ *otlan-* 'ateşlenmek, öfkelenmek' ~ *otlug* 'ateşli, öfkeli', *otung* 'odun' ~ *oçak* 'ocak' ~ *otag* 'otağ' ~ *uçkun* 'kivılcım' ~ *kotar-* "pişirmek" (EDPT) ~ Moğ. *odu(n)* 'yıldız' ~ *oçı(n)* 'kivılcım' ~ *modun* 'ağaç' ~ *koço/hoço* 'şehir' (Lessing).

Bu konudaki çalışmalar sürdürülmektedir. Al-Sayyid 'Addi Shir, "Arap Dillerindeki Farsça Alıntılar Sözlüğü" adlı araştırmasını 1980 yılında yayımlar³¹. Bu sözlüğün üçte birini Türkçe sözcük oluşturur. Araştırmacı, bu sözcüklerin Türkçe olduklarını belirtmiş ve bunların Arapçaya Farsça yoluyla geçtiğini ileri sürmüştür.

Yine son yıllarda da, A. Ershadi Fard, "Fars Dil ve Edebiyatında Türkçe Alıntılar Sözlüğü" adlı çalışmasını yayımlamıştır³².

3. Türkçe-Urduca İlişkileri

Bir Ural-Altay dili olan Türk dili ile Hint-Avrupa dil ailesinin Hindî dilleri arasındaki ilişkiler çok eski dönemlere kadar uzanır. Hindistan, Türklerin benimsediği dinlerden biri olarak, budacılığın merkezi olması yanında, çeşitli Türk boylarının da göç yeri olmuştur. Hint kavimleri, tarihin her döneminde, bir veya birkaç Türk kavmiyle komşuluk yaşamıştır. Son olarak da, islam dindaşlığının Gazneli Mahmud ile komşuluk ilişkisine ve nihayet Kutbettin Aybek'in 1192'de Delhi Sultanlığı'nı kurmasıyla da yöneten-yönetilen ilişkisine dönüşmesi,

böyle "ayak" olmaz. Olmadı hocam...Hayal kırıklığına uğratiyorsunuz beni...Sizin bana verdiğiniz ad ile, Türk dillettantı olarak, Türk Dilinin etimolojik sözlüğünü yazmak üzere gönderilmiş anlı şanlı profesörümün yanlışımdan utanıyorum. Bizim Türk Dili Tarihi derslerinde birinci sınıf öğrencilerimize öğrettiğimiz bilgilere göre, bu "ayak", ancak ve ancak şöyle olabilir: **şüğşek* > **şığşek* > **şingşek*/**şinşek* > *şimşek*. İç ve son ses durumundaki kapanma seslerinin macerasını okumadınız mı yoksa? Zekanıza ve donanımınıza rağmen, dersinizi niye çalışmadınız hocam? Kısacası, ne Türkçede ne de başka bir dilde -v/-v- > -m/-m- türü bir değişiklikten söz edilebilir. Tersini kanıtlayın, bırakın Türkçeyi, dünyanın herhangi bir dilinden tek bir örnek gösterin, ben dil ile ilgilenmeyi bırakacağım. Buna karşılık sizden küçük bir isteğim var: Sonradan doğanların son konuşucular olacakları için sizden ve bizden daha şanslı olduklarını unutmadan, ümitvar olunuz ve gençlere saldırmayınız, onlara köstek değil destek olunuz.

Türkçenin etimoloji çalışmalarını anlamı ve anlam alanlarını ihmalinden, bütün dillerde ortak olan seslerin değişme yollarına dayanarak kurgulamalar yapma alışkanlıklarından uzaklaştırmak gerekmektedir. Etimoloji çalışmalarının ana hedefi olan anlam örgüsünü, eski-yeni bilgi ilişkilendirmesini, etimoloji çalışmalarının en güvenilir dayanağı saymalıyız. Yoksa, her ses her sestene gelebilir; tabii ki önce telaffuz yeri veya telaffuz tarzından birini ayak olarak kullanmak şarttır. Bu yüzden, Hasan Eren'in -v/-v- > -m/-m- ayağı, ses biliminin bilmediği bir "ayak"tır.

³¹ Shir, Al-Sayyid 'Addi: Mucemu'l-Alfazul-Farisyyetu'l- Muarrebeye (A Dictionary of Persian Loan-Words in the Arabic Languages), Beyrut 1980, 195 s.

³² A. Ershadi Fard: Farhang-I vajgan-i Turki der-Zeban u Adabiyat-i Farisi (Turkish Lexicon in Persian Literature", Erdebil (?), 334 s.

665 yıl süren bir birliktelik yaratmış ve bu ilişkiler, İngilizlerin 1857’de Hindistan’ı işgaliyle sona ermiştir.

3.1. Türkçedeki Urduca Unsurlar

Böyle bir çalışmaya rastlayamadık. Türkçede Urduca unsurların bulunabileceği düşünülmediği gibi, Türkçeye Hint dillerinden girmiş her sözü Farsça kaynaklı göstermek gibi bir yanlışlık da sürekli tekrarlanmaktadır.

Eski devirler söz konusu olduğunda, Budacılığı benimseyen eski Uygurların dilindeki Sanskritçe sözler üzerinde epeyce durulmuştur. Eski Uygur metinlerinin her yayınında, hatta ilk Türkçe islami metinlerin ve Kuran çevirilerinin yayınında Sanskritçe sözler gündeme gelmiştir. Aracı dil sözlükleriyle de olsa, Eski Uygurcadaki Sanskritçe sözler çözülmeğe çalışılmıştır. Bu sözlerin büyük kısmı, Budacılık terimleri oldukları için, Uygurların yeni bir din olarak müslümanlığı benimsemeleriyle canlılıklarını yitirmişler ve tarihsel sözlükteki yerlerini almışlardır. Tabii ki budacılık dininde kalan Moğolların sözlüğünde önemli bir yer işgal ederler.

3.2. Urduca’daki Türkçe Unsurlar

Günümüzde Pakistan devletinin resmi dili olan ve Hindistan’ın da resmi dilleri arasında yer alan Urduca, günümüzde başta Pakistan ve Hindistan olmak üzere dünyanın değişik ülkelerinde yüz milyonlarca kişi tarafından konuşulmaktadır. Urduca ile Türkçenin ilişkisi üzerine bazı çalışmalar vardır³³.

Türk dilinin etkilediği sahalardan Hindistan yarımadasında, Hindî dillerle Türk dili ilişkileri konusundaki ilk çalışma, Otto Spies’in yayımladığı Hindî dillerdeki Türkçe kökenli sözlerle Türkçe üzerinden bu dillere geçen sözlerin yer aldığı 135 sözden oluşan bir listedir.³⁴

Bu konuda Abidin İtil tarafından yayımlanan makalede ise Türkçe-Sanskritçe ilişkileri değerlendirilerek, Sanskritçeden Türkçeye ve Türkçeden Sanskritçeye geçen birtakım sözlerin üzerinde bu iki dil arasındaki linguistik paralellikler gösterilmiştir.³⁵ Türkçe-Sanskritçe ilişkilerinin çok eskilere dayandığını vurgulayan bu yazıda, Türk hanedanların kuzey Hindistan’da kurdukları uzun süreli yönetimlerde resmî dil olarak Farsçayı kullanmalarına rağmen günlük dil olarak Türkçeyi kullandıklarını, bunun sonucu olarak da gerek Farsçaya gerek Hindistan’daki değişik lehçelere, hatta modern Sanskritçeye çok sayıda Türkçe kelimenin yerleştiği ve Hindûstânî dilinde 80, Bengal dilinde de 40 kadar Türkçe kökenli sözün bulunduğu belirtilmiştir.³⁶

Türkçe- Hintçe ve Urduca arasındaki ilişkilerle ilgili olarak, “eski ve büyük sözlükleri taramanın uzun zaman alacağını” söyleyen Erkan Türkmen, başlıca iki pratik sözlüğü tarayarak hazırladığı 118 kelimelelik bir listeyi, iki yazı olarak yayımlar³⁷.

Bu konuda son çalışmayı yapan Münevver Tekcan ise şunları söylemektedir: “Yukarıdaki araştırmacılar tarafından daha önce tespit edilen Hindî dillerdeki ve Urduca’daki Türkçe sözlere ek olarak 77 söz daha tespit ettik. Daha önce yapılan çalışmalarda taranan eserlerin dışında, Urduca-Urduca³⁸, Türkçe-Urduca³⁹ olarak hazırlanmış üç sözlük ile Delhi

³³ Msl. Nuriye Bilik, *Urduca’ya Türkçe’den Geçmesi Muhtemel Olan Bazı Gramer Kuralları*, S.Ü., Fen-Ed.Fak., Edebiyat Dergisi, 1998, Sayı: 12.; N. Bilik, *Urdu Dili’nin Tarihçesi ve Türklerin Bu Dile Katkıları*, Ankara Üniversitesi, Dil Dergisi, Haziran 1999, Sayı: 80.

³⁴ Spies, Otto: “Türkisches Sprachgut im Hindûstânî“, *Studia Indologica*, Festschrift für Willibald Kirfel, zur Vollendung seines 70. Lebensjahres, Bonn 1955, s. 324-344.

³⁵ İtil, Abidin: *Türkçe- Sanskrit Arasında Lenguistik Paraleller*, Doğu Dilleri I, Ankara 1970, s. 139-150.

³⁶ İtil, Abidin: a.g.m.

³⁷ Türkmen, Erkan: “Türkçe İle Urduca Arasındaki İlişkiler”, *Türk Dili*, (Ocak 1985) Ankara 1985, s. 25-37 ve “Urduca’daki Türkçe Kelimeler”, *Türk Dili*, (Mart 1985) Ankara 1985, s. 157-171.

³⁸ Sarhindî, Vâris: *İlmî Urdu Lugat*, Lahor 1979.

Sultanlığı'nın saray hayatını konusunda yazılan Bezm-i Âhir⁴⁰ adlı eseri taradık. Bu sözlerin etimolojik ve morfolojik özelliklerini başka bir çalışmanın konusu olarak bıraktık. Elde edilen yeni sözler ile daha önce yayımlanan sözler, yapı özelliklerine göre ve tematik olarak değerlendirildi. Tespit edilen sözlerin sayısı 227'dir. Sosyal hayatla ilgili 140, yönetimle ilgili 61, beslenme ile ilgili olanlar 17; giyimle ilgili olanlar ise 9'dur⁴¹.

4. Türkçe-Arapça İlişkileri

Sâsânîleri aşırp geçerek Kafkaslardan Şiraz dolaylarına kadar uzanan Avar Hunlarını veya hanedanlarının adıyla⁴² Heftalitleri ayrı tutarsak, ilk Türk-Arap ilişkisi, M.S. 630'larda, bugünkü İran topraklarında başlamıştır. Bu ilişki, coğrafi sebepler yüzünden, Selçuklular devrine kadar Farslar kanalıyla olmuştur. Ayrıca Ruslardan satın aldıkları Türk köleler vasıtasıyla Kafkaslar üzerinden gerçekleşmiş sınırlı bir Türk-Arap ilişkisi de söz konusudur.

Arapça, Türkler için sadece bir komşu dili olmaktan daha fazla şeyler ifade etmiştir. Bu dil, Türklerin yeni dinlerinin ve Farslardan öğrendikleri Arap edebî geleneğinin taşıyıcısıydı. Dolayısıyla komşuluğun ötesinde, yöneten ve yönetilenin dili ilişkisi, Farsça-Türkçe arasında olduğu kadar Arapça-Türkçe arasında da mevcuttur.

Bu yoğun ilişkilere rağmen, gerek Türkçedeki Arapça unsurlar, gerekse Arapçadaki Türkçe unsurlar konularında yapılmış monografik çalışmalar olsa da, bu çalışmalar, her iki konunun da geniş ve hacimli olmasından ötürü, yapılacak yeni çalışmalarla tamamlanmaya muhtaçtırlar.

Türkçeye Farsçadan geçmiş bir çok söz gibi, Arapçadan geçmiş sözler de Türk dil ve düşünce dünyasının birer üyesi olmuşlardır. Bu sebeple, yukarıda söylenen ve komşu dillerdeki Türkçe unsurları araştıran yüzün üzerindeki kitap ve on binlerce makalenin malzemesi arasına, Türkçeden alınmış Türkçe kaynaklı sözler yanında, Türklerden öğrenilmiş bilgilerin adları olarak Farsça veya Arapça kaynaklı sözler de dahil edilmiştir.

Her ikisi de geniş coğrafyalara yayılmış bulunan Türkçe ve Arapça ilişkileri, din, sanat, bilim ve kültür, yöneten-yönetilen ilişkisi gibi oldukça etkili temellere dayanmaktadır. Türkçe ile Arapçanın ilişkilerini ele alan monografik bir kitap bulunmamakla birlikte, çeşitli araştırmacıların bu konuda epeyce makalesi vardır. Bu iki dil arasında söz alışverişinin ötesinde işler de olmuştur. Türkler yeni ulaştıkları bilgileri Arapça köklerden türettikleri sözlerle karşılarken, Araplar, sokağı, çarşı pazarı, esnafılığı, sosyal ve askeri kurumlarıyla bütün sosyal hayatı Türklerle ve Türkçeye bırakmış gibidirler. Bu yüzden, Türkçenin kavram eki ve sıfat eki yanında, meslek eki de Arap konuşma dilinde büyük bir yer tutmuştur.

4.1. Türkçedeki Arapça Unsurlar:

Gerek Türkçedeki Arapça unsurlar, gerekse Arapçadaki Türkçe unsurlar konularında ayrıntılı ve konuyu bütünüyle kucaklayacak bir çalışma bulmak mümkün değildir. Belki bunun sebebi, her iki konunun da geniş ve hacimli olmasıdır.

Karl H. Menges'in 'Altaycada Eski Mezopotamca Alıntı Kelimeler'⁴³ ve N. Poppe'nin 'Altay Dilinde Eski Kültür Kelimeleri'⁴⁴ adlı yazılarıyla aynı yıllarda temas ettikleri Türkçe ile diğer Altay dillerindeki Arapça unsurlar konusu yanında, Türkçedeki Arapça unsurlar

³⁹ Sabir, Muhammed Sabir: Türkçe- Urduca Lûgat, Karaçi 1968.
Zafer Hasan Aybek, Türkçe- Urduca Sözlük, İslamabad 1989.

⁴⁰ Dillevi, Münşi Feyzüddin: Bezm-i Âhir, Lahor 1965.

⁴¹ Tekcan, Münevver: "Urducadaki Türkçe Sözler ve Bunların Tematik İncelemesi", Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi- V. Lefke Edebiyat Buluşması-, Ankara 2004, s.

⁴² Czegledy, Karoly: a.g.e. , 19. s.

⁴³ Menges, K. H.: Zwei alt-mesopotamische Lehnwörter im Altajischen, UAI 25 (1953), 299.-304. s.

⁴⁴ Poppe, N.: Ein altes Kulturwort in den altaischen Sprachen, STOF 19:5. (1953), 23-25. s.

hakkında ilk ayrıntılı çalışma, A. Tietze tarafından 'Anadolu Türkçesine Doğrudan Doğruya Arapçadan Alınmış Kelimeler' adıyla 1958'de yayımlanmıştır.⁴⁵ Bu çalışmada Türkçedeki Arapça unsurlar gibi oldukça hacimli bir konunun yalnızca bir alanı incelenmiş ve 216 söze yer verilmiştir. Oysa Arapça köklerden Türkçede türetilmiş yeni sözlerin veya Türkçede yeni anlamlar kazanmış Arapça sözlerin de var olduğunu düşünürsek, bu sayının eksikliğini, dolayısıyla bu konuda daha çok iş yapılması gerektiğini ve Türkçe sözlüklerdeki işaretlemelerin de yeterli olmadığını görürüz.

Bu çalışma ise, adından da anlaşılacağı üzere, Türkçedeki Arapça unsurlar gibi oldukça hacimli bir konunun bir dalından ibarettir.

4.2. Arapçadaki Türkçe Unsurlar:

Arapçadaki Türkçe unsurlar konusu ise, Türkçedeki Arapça unsurlardan daha fazla işlenmiştir. Özellikle İstanbul başkent yapıldıktan bugüne kadar müslümanlık için bir din Türkçesi yaratamayan veya kilise İslavcası, kilise İspanyolcası, kilise Macarcası, vb. gibi bir cami Türkçesi yaratamayan ve Avrupa'nın 15. yüzyılda bitirdiği tartışmaları bugün bile sürdüren Türkler, Araplara, askerlik, beslenme ve giyim-kuşam gibi pek çok alt kültür bilgisi öğretmişler ve dolayısıyla Türkçeden Arapçaya bu alanlarla ilgili pek çok söz alınmıştır. Arapçadaki Türkçe unsurlar konusu, sözlük yazarlarının o kadar yoğun işin arasında verdikleri kısa işaretlemeler dışında da birçok kitap ve makalenin konusu olmuştur. Bu kitap ve makaleler, genellikle, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Arapçanın her hangi bir bölgesindeki Türkçe unsurları konu edinmektedirler.

İslam Ansiklopedisi'ne bu ansiklopedinin kuruluş amaçlarına uygun yazılarından tanıdığımız din bilgini Muhammad Bin Cheneb, Türkoloji ile ilgili ilk ve tek eserini bu konuda vermiştir. 1922 yılında Cezayir'de Fransızca olarak basılan M. bin Cheneb'in eseri, 1967 yılında Ahmed Ateş tarafından Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır.⁴⁶ Eserde Cezayir Arapçasında yaşayan 634 Türkçe sözü incelemiştir. Cezayirdeki konuşma dilinde yer alan bu kadar çok Türkçe söze rağmen, bu din bilgininin önsözdeki son değerlendirme cümlesini sizlerle paylaşmak isterim: "Eksikleri de olan bu 634 kelimelik liste, Türklerin Cezayir konuşma diline bir miktar kelime soktuklarını göstermektedir. Bununla beraber "dona kedi sokmak" ve "bereket versin" deyimleri de bir yana bırakılırsa, Türkler galiba Cezayir konuşma diline hiçbir etki yapmamıştır". Bu iki halkın geçmişteki birlikteliklerine haksızlık eden bu sözlerle, "Günlük konuşma dilinizde 634 Türkçe söz varsa, bir parça Türk gibi yaşıyorsunuz demektir" diyerek, gecikmiş bir cevap verelim.

Bu konudaki çalışmalar, V.A. Gordlevskiy'in 1961'de yayımlanan 'Türk Dilinin Arapça Üzerine Tesiri Meselesi Hakkında'⁴⁷ adlı çalışmasıyla devam eder.

Ahmet Ateş'in konuyla ilgili çalışması ise, kendisinin de ifade ettiği gibi V. A. Gordlevskiy'in makalesi ile J. B. Belot'un ve H. Wehr'in sözlüklerinden derlenmiş kelime listeleridir.⁴⁸

Diller arasındaki alışverişlerde, bazen, alıcı dil, aldığı unsur üzerinde öylesine derin ses ve anlam değişiklikleri yapar ve aslı şekil ve anlam ile verildiği dilde aldığı şekil ve anlam

⁴⁵ Tietze, A.: Direkte arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch, Jean Deny Armağanı, Ankara 1958, 255-333. s.

⁴⁶ Muhammad bin Chanab: Cezayir Konuşma Dilinde Muhafaza Edilen Türkçe ve (Türkçe aracılığı ile gelen) Arapça Kelimeler, (Çev. Ahmed Ateş), TDAYB-1966, Ankara 1967, s. 157-213.

⁴⁷ Gordlevskiy, V.A.: K voprosu vilianii türetskogo yazıka na arabska. V.A. Gordlvskiy izbraniyye soçineniye. Moskva 1961, II, 138-154. s.

⁴⁸ Ateş, Ahmet: "Arapça yazı dilinde Türkçe kelimeler üzerine bir deneme I", Reşit Rahmeti için, Ankara 1966, s. 26-31; "Arapça yazı dilinde Türkçe kelimeler üzerine bir deneme II", Türk Kültürü Araştırmaları II, Ankara 1965, 5-25. s.

birbirinden o kadar uzaklaşır ki herhangi bir sözlük yazarının o kadar işin içinde verdiği kararlara güvenmek, bizi sık sık yanlışlıklara sürükler.

Bütün bu çalışmalar, 1984 yılında Şamil Fahri Yahya tarafından değerlendirilmiştir⁴⁹. Şamil Fahri Yahya'nın hazırladığı doktora çalışmasında 1981 Türkçe söz, Arapçanın çeşitli coğrafyalarındaki biçim ve anlamlarıyla verilmektedir. Araştırmacı, ayrıca, Arapçada sık kullanılan Türkçenin bazı isim yapım eklerini ve bu eklerin geçtiği sözleri de listelemektedir.

1990 yılında, Mahammad Ahmad Duhman, "Memlükler Devrindeki Tarihsel Sözler Sözlüğü" adlı çalışmasını Şam'da yayımlar.⁵⁰ Bu çalışmada o devrin Arapça metinlerinde geçen 891 söz ve ifade yer almaktadır.

Arapçadaki Türkçe unsurlar konusunu en çok çalışan bilgin, Erich Prokosch olmuştur⁵¹. Prokosch'un Sudan Arapçasındaki Türkçe sözlerle ilgili eseri, Türkçe-Arapça ilişkileri konusunda, alıntılarının ses bilgisi konusunda ve Türkçe meslek ekinin Arapçada kullanımıyla ilgili bilgiler verdikten sonra 202 Türkçe sözü inceler.

Yakın zamanlarda da Bedrettin Aytaç tarafından "Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler" adlı bir eser yayımlanır⁵². Türkçe sözlerin Arap Lehçelerindeki biçimlerinin de gösterildiği bu eserde 941 söz yer almaktadır.

5. Türkçe-Rusça İlişkileri

Türklerin Çinliler, Farslar ve Araplardan sonra en eski komşuları önce Ruslar sonra da bütün Slavlardır. M.S. 4. yüzyıllarda İndo-Germen topluluğundan ayrılan Kuzey ve Güney Slavları, M.S. 6. yüzyıldan itibaren, önce Avarların, sonra da Bulgar Türklerinin ziraatçı tebarları olarak daha doğuya çekilmişler ve nihayet M.S. 8. yüzyıllarda bugünkü vatanlarına ulaşmışlardır. Bu sebeple gerek Kuzey Slavları, gerekse Güney Slavları, bu bin beş yüz yıla yakın süre içinde daima bir Türk kavminin komşusu oldular.

M.S. 4. yüzyıllarda İndo-Germen topluluğundan ayrılan Kuzey ve Güney İslavları, M.S. 6. yüzyıldan itibaren, önce Avarların, sonra Bulgar Türklerinin ziraatçı tebarları olarak daha doğuya (belki zorla) çekilmişler ve nihayet M.S. 8. yüzyıllarda bugünkü vatanlarına ulaşmışlardır.

Ruslar ile Türklerin ilişkilerini bir kaç döneme ayırmak mümkündür. En eski zamanlara ait devre, Kiev Rusyası oluşmadan önceki 6.-7. yüzyıllardaki Slovenler ile Avarların ilişkileri ve daha sonra Hazarlar, Volga Bulgarları ve diğer Türk boyları arasındaki ilişkiler. Tarihe baktığımız zaman, Rus ve Türk toplumlarının ticaret, ekonomi ve yerleşim bakımından birbirleri ile yakın temas içerisinde idiler. Bundan dolayı, bu halkların günlük kullanılan dili öğrenmeleri gerekirdi. Bunun sonucunda birçok Türkçe söz Rusçaya geçmiştir. Türkçe kelimelerin Rusçaya geçişleri Kazan, Astrahan ve Kırım Hanlıkları döneminde daha da artmıştır. Daha sonra da Sovyetler Birliği'nin içerisinde Türk topluluklarının olması, Rusça-Türkçe ilişkisinde çok önemli ve etkin bir faktör olmuştur. Araştırmalara göre Rus dilinde

⁴⁹ Şamil Fahri Yahya: Arapçanın Muhtelif Lehçelerinde Türkçe Unsurlar, İstanbul 1984, 391 s. (İ.Ü., basılmamış doktora tezi).

⁵⁰ Mahammad Ahmad Duhman: Mucemu'l-Elfazu't- Tarihiyye fi-Asri'l-Mamalukeya (Dictionary of Historical Mamluk's Words and Expressions), Şam 1990, 160 s.

⁵¹ Prokosch, Erich: Osmanisches Wortgut im Sudan-Arabischen, Berlin 1983, 75 s.; : Osmanisches Wortgut im Agyptisch-Arabischen, Berlin 1983; Zum osmanisches Wortgut im arabischen Dialekt von Amman“, Materialia Turcica 15, Bochum 1991, s. 14-23 ve bu yazıyı tamamlamak üzere Jafar Ababneh ile ortak yazı: „Ottoman Loanwords in Jordanian Arabic“, Grazer Linguistische Studien 48, Herbst 1997.

⁵² Aytaç, Bedrettin: Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler, İstanbul 1994, 159 s.

Yunanca, Latince, Fin-Ogur, Moğolca, İran dillerinden sözler yer almaktadır. Bu dillerin arasında Türkçenin ise önemli bir rolü vardır.

Türk dillerinden gelmiş ve günlük konuşmalarda kullanılan sözler dil araştırmacıları için büyük bir ilgi alanıdır.

Yapılacak yeni çalışmalarla Rusçadaki Türkçe sözlerin sayısı artacaktır; çünkü Ruslarla Türklerin son yıllarda ilişkileri eskiye göre daha da hareketlenmiştir. Yani birlikte yaşamalar artmıştır, dolayısıyla da karşılıklı öğrenmeler çoğalmış olmalıdır. Buna bir örnek vererek sözümüzü tamamlamak istiyoruz. İncelediğimiz kaynaklardaki Türkçe sözler listesinde tek başına *tamam* sözü yoktur; ancak bugün Rusçada *tamam* sözü sıkça kullanılmaktadır.

5.1. Türkçedeki Rusça Unsurlar:

Bu konuda ilk çalışma, H.F. Miklosich tarafından 'Türkçedeki İslavca, Macarca ve Romence Unsurlar' adıyla 1889'da yapılmıştır.⁵³ Bu tarih, İslavcadaki Türkçe unsurların araştırılmağa başlandığı tarihlere rastlamasına rağmen, bu yoldaki çalışmalar o kadar heyecan verici bulunmamış olmalı ki İslavcadaki Türkçe unsurlar konusu etrafında cereyan eden meşhur tartışmaları, bu konu etrafında görmüyoruz.

Bunun sebebi, H. F. Miklosich ve Snjezana Valjadic'in de ifade ettikleri gibi Türkçe'deki İslavca unsurların pek az oluşudur.⁵⁴ Malzemesi oldukça sınırlı olan bu konu, son olarak 1957'de 'Türk Halk Dilinde İslavca Alıntılar' adıyla Andreas Tietze tarafından incelenmiştir.⁵⁵ Türkçedeki İslavca alıntılarının ses bilgisi açısından da değerlendirildiği bu çalışmada 233 İslavca söz yer almaktadır.

5.2. Rusçadaki Türkçe Unsurlar:

İslav dillerindeki Türkçe unsurlarla ilgili ilk çalışmalar, 1850'lerde başlamıştır ve günümüzde de sürmektedir. Bu konudaki çalışmalar, burada sayamayacağımız kadar çoktur.⁵⁶ Önce Rusların, daha sonra da Güney İslavlarının dilleri üzerinde başlayan bu çalışmaların meyvelerini derli toplu birer sözlük halinde Elizaveta Nikolaevna Şipova'nın ve Abdullah Skaljic'in eserlerinde bulabiliriz.⁵⁷

E. N. Şipova'nın "Rus Dilindeki Türkçe Unsurlar Sözlüğü" adını taşıyan eseri, Alma-Ata'da, 1976 yılında yayımlanmıştır. Bu çalışmada, Rusçaya Türkçeden geçtiği kabul edilen 1507 kelime üzerinde durulmaktadır. Bu sayı, Şipova'dan önce Rus etimoloji sözlüğünü yazmış olan M. Vasmer'in eserindeki Türkçe unsur sayısından epeyce azdır.⁵⁸

N. Poppe Jr.'a göre M. Vasmer'in eserinde Türkçe asıllı olarak belirlenen 1700 kelime yer almaktadır.⁵⁹ Vasmer'in eseri diyalekt kelimelerine yer verdiği iddiasıyla tenkit edilmiştir.⁶⁰ Her halükârda, Rusların bugünkü yeni vatanlarına geldikleri tarihlerden beri süren Türk-Rus ilişkilerine bakarak, yüzün üzerinde makale ve kitabın yayımlandığı bu konuda, daha yeni, daha geniş ve daha ayrıntılı çalışmalar bekleyebiliriz.

Alma-Ata'da 1994 yılında yayımladığı "Rus Edebiyatında Türkizm"⁶¹ adlı eserinde, R.T. Mendekinova, Kazakistan'da yaşayan Rus yazar İ. P. Şuhov'un iki romanında 2500'e

⁵³ Miklosich, H.F.: Die Slavischen-magyarischen und rumanischen Elemente im türkischen Sprachschätze, Wien 1889.

⁵⁴ Miklosich, H.F.: a.g.e.

⁵⁵ Vejacic, S.: Sırp-Hırvat Diline Girmiş Olan Türk Maddî Kültür Unsurları, Doktora Tezi, İstanbul 1966

⁵⁶ Tietze, A.: Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache, Oriens X (1957), s. 1-47.

Bu çalışmaların bibliyografyası için bkz.:

Poppe, N.: Introduction to Altaic Linguistic, Wiesbaden 1965, 165-176.s.

Poppe, N.Jr.: Studies of Turkic loan words in Russian, Wiesbaden 1971.

Şipova, E.N.: Slovar Tyurkizmov v Russkom yazıke, Alma-Ata 1976, 444 s.

⁵⁸ Skaljic, A.: Turcizmi u Srpskohrvatskom-Hrvatskosrpskom jeziku, Sarajevo 1985, 662 s.

⁵⁹ Vasmer, Max: Russisches etymologisches Wörterbuch, 3 vols., Heidelberg 1950-1958.

⁶⁰ Poppe, N. Jr.: a. g. e., 44.s.

Poppe, N. Jr.: a. g. e., 44.s. vd.

⁶¹ Mendekinova, R. T.: Pereçen Tyurkizmov v yazıke proyzedenyi Ruskih pisatey- Slovar' sravoçin respublikanskiy izdatel'skiy kabinet ministerstvo obrazovaniya respubliki Kazahstan, Almatı 1994, 81 s.

yakın Türkçe söz bulunduğunu belirtir. Bu eserde, Türk-Rus ilişkileri de değerlendirilmiş ve 456 Türkçe söz listelenmiştir.

Moskova’da, A.G. Spirkin, İ.A. Akçurin, R.S. Karpinskaya tarafından 1980’de yayımlanan “Yabancı Kelimeler Sözlüğü”⁶², Türkçe unsurlar bakımından 1955 yılında yapılan ilk baskısından çok farklı hale getirilmiştir. Sözlüğün bu ikinci baskısında, Rusçadaki Türkçe kelime sayısı gülünç bir rakama düşürülmüştür: 304. Türklüğü ve Türkçeyi, yalnız Türklerin kendileri değil, galiba komşuları da terk ediyor!

6. Türkçe-Ukranca İlişkileri

Rus, Sırp-Hırvat, Çek, Slovak ve Leh dilleri gibi, bir İslav dili olarak, Ukrancadaki Türkçe unsurlarla ilgili ilk çalışmalar, 1850’lerde başlamıştır ve günümüzde de sürmektedir. Bu konudaki çalışmalar, burada sayamayacağımız kadar çoktur⁶³.

6.1. Türkçedeki Ukranca Unsurlar

Türkçedeki Ukranca unsurların monografik bir çalışması yoktur. Türkçedeki İslavca unsurları konu edinen çalışmalarda, zaman zaman sözlerin Ukranca biçimlerine de değinilmiştir.

6.2. Ukrancadaki Türkçe Unsurlar

Çeşitli İslav dillerindeki Türkçe unsurları konu edinen çalışmalarda, sözlerin Ukranca biçimlerine de temas edilir. Bilhassa Fasmer, sözlerin Rusça biçimlerinden önce Ukrancadaki biçimlerini verir. Ukrancadaki Türkçe unsurları konu edinen son monografik yayın da, bu iki İslav dilindeki Türkçe sözleri, iki ayrı bölüm halinde inceler. Günlük gazete ve dergilerin, okul kitaplarının taranmasıyla oluşturulmuştur R. R. Devletov tarafından yayımlanan ve günlük dile dayalı bu çalışmanın Ukranca bölümünde 747, Rusça bölümünde 594 Türkçe söz yer almaktadır.⁶⁴

7. Türkçe-Ermenice İlişkileri

Tarihin bildiği kadarıyla Türklerin Çinliler, Farslar ve Bizanslılardan sonra en eski komşusu Ermenilerdir. Uzun bir zaman dilimi içinde komşuluk ilişkisi yaşamış olan bu iki halk, birbirinden pek çok şey öğrenmiş; öğrenilen bilginin adı olan söz, komşunun dilinde de yaşama alanı bulmuştur.

Kafkasya’nın başka halklarının yazılı kaynakları, Orta Çağ başları Azerbaycan tarihi ve yazılı dönemden önceki Türk dili tarihi araştırmalarında, büyük önem taşımaktadır. Bu yazılı kaynaklar, kapsadıkları Türkçe sözlük ve gramerlik unsurlarla, yazılı devir öncesindeki Türkçe’yi kurmakta, Türk dili tarihinin; yine kapsadıkları Türkçe kavim adları, kişi adları ve yer adlarıyla Türk tarihi çalışmalarının önemli belgeleridir. Bilindiği gibi, Türk tarihi ve dili araştırmalarında, buna benzer bir rolü, Çin, Fars ve Bizans kaynakları oynamaktadır.⁶⁵

Kafkasya’nın başka halklarının tarih kaynaklarındaki ve dillerindeki Türkçe etkisini, ilk olarak, Mordtmann incelemiştir.⁶⁶ Bu konuda birçok çalışma yapan Mordtmann, bu yazılarından birinde şunları söylemektedir: “Ermeniler Hint-Avrupa grubuna bağlıdır; ama

⁶² Spirkin, A.G., Akçurin, İ. A., Karpinskaya, İ. A.: Slovar’ inostrannih slov Russkiy Yazık, Moskova 1980, 624

⁶³ Bu çalışmaların bibliyografyası için bkz.:

Poppe, N.: Introduction to Altaic Linguistic, Wiesbaden 1965, 165-176.s.

Poppe, N.Jr.: Studies of Turkic loan words in Russian, Wiesbaden 1971.

⁶⁴ Devletov, R. R. : Tyurkizmi v Ukraynskom i Russkom yazıkah, Simferopol 2001, 104 s.).

⁶⁵ Budagova, Z. İ., Gukasyan, V. L. 1979, “Ob Azerbaycansko-Armyanskih yazıkovih kontaktah”, Sovetskaya Tyurkologiya 1979, Bakı, s. 10-21.

⁶⁶ Mordtmann 1872, “Entzifizierung und Erklärung der arm. Kellinschriften von Van und der Umgegend”, ZDMG XXII, s. 465-493.

dilleri açıkça Turan etkisinin izlerini taşımaktadır. Bu ifade altında, ben, Osmanlılarla yüzyıllar boyu süren ilişkiler sonucu olarak Ermenice'ye giren Türkçe sözleri değil, Selçuklular, Osmanlılar vb. Türk devletleri doğmadan, M.S. IV., V., VI., VII. yüzyılların yazılı Ermenicesindeki Turan unsurlarını kastediyorum.”⁶⁷ Mordtmann, burada 23 Türkçe söz sunarak, bu sözlerin yazılı Türkçe'den önceki devirlerde, M.S. IV.-V. yüzyıllarda Ermenice'ye alındığını belirtmektedir.

VII. yy.dan başlayarak Kafkas kaynaklarındaki Türkçe kelimelerin sayısının hızla arttığı görülmektedir.VII.-VIII. yüzyıllar ve daha sonraki Ermeni kaynaklarında, *Alp Arslan, Kılıç Arslan, Gazan, Atabeği*, vb. birçok kişi, *ata, oğlan, kızlar*, vb. akrabalık, *avçı, temirçi*, vb. meslek, *Hun, Hazar, Türk, Kenger, Akatzir, Barsil*, vb. kavim ve yer adı yanında, beslenme ve giyinme gibi temel kültürler veya sosyal yapı ve üst kavramlarla ilgili çok sayıda Türkçe sözle karşılaşırız.

Dillerin ses bilgisi ve söz dizimi düzlemlerinin temsil ettiği kullanım yapılarında, sözlüklerin temsil ettiği edinim yapılarına oranla, oldukça zengin bir çeşitlilik ve hızlı değişiklikler yaşanmaktadır. Sözler, seslere ve cümlelere oranla daha kalıcı yapılardır. Bu yüzden, dil alışverişleri söz konusu edildiğinde, ilk akla gelen sözlük alıntıları olmaktadır. Geniş bir coğrafyada, uzun bir süre yaşamış ve yaşamakta olan Türkçe'nin Çince, Farsça, Ermenice, Bulgarca, Arnavutça, Rusça, Macarca ve Romence gibi eski komşularıyla ilişkileri, yalnız sözlükte kalmamış, ses ve söz yapımı ile söz dizimi düzlemlerine de sıçramıştır. Bu yüzden, Türkçenin bu eski komşularıyla ilişkileri söz konusu olduğunda, sözlüklerde görülen söz alışverişlerinin ötesinde, gramerlik alıntılar da gündeme gelmektedir.

Türkçe-Ermenice ilişkileri söz konusu edildiğinde, Türkçenin Ermeniceden epeyce söz aldığını ve bunların 20 kadarının yazı diline de geçtiğini görüyoruz. Türkçenin Ermeniceden herhangi bir gramerlik unsur alması ise söz konusu değildir.

Türkçenin Ermenice üzerine etkisine gelince, bu etkinin Ermenicenin hem sözlük hem de gramer alanlarına yayıldığını görüyoruz. Tarihte olduğu gibi, bugün de, Ermenistan dışında küçük topluluklar halinde yaşayan Ermeniler arasında, bir yazı dilinin birleştiriciliğine dayanan standart bir dil yoktur. Ermenicenin etimoloji sözlüğünü yazmış olan R. Açaryan, bu konuda, 1926'da Baku'da toplanan I. Türkoloji Kurultayında şunları söylemektedir: “Küçük Asya'nın Batı bölgelerinde, Kıbrıs'ta, Bulgaristan'da, Doğu Rumeli'de, Romanya'da ve Basarabya'da, İran'ın ve Kafkasya'nın bazı köylerinde, Türkçe'nin Ermenice üzerindeki etkisi o kadar yaygınlaşmıştır ki, Ermeniler kendi ana dillerini bile kaybetmişlerdir. Bu olay, birkaç yüz yıl önce gerçekleşmiştir. Polonya Ermenileri, 1530 yılından itibaren Ermeniceyi unutup Tatarca'yı kabul etmiş ve Ermeni alfabesiyle büyük bir Tatar edebiyatı yaratmışlardır. Kilise kitapları bile Tatarcaya (Kıpçakçaya) tercüme edilmiştir. Ermeniler, Küçük Asya'da olduğu gibi, İstanbul'da da Türkçe yazdıkları zengin edebiyatı, Ermeni yazısıyla daha da ilerletmişlerdir. Türk alfabeleri hiçbir zaman yeterli olmamış ve halk dilindeki bütün sesleri işaret etme niteliği taşımamıştır. Ermeni alfabesi ise, bu olgunluğa sahiptir. Tabii ki bu sebeple, Ermeni alfabesiyle yazılmış bu edebiyat, Türk-Tatar dilinin tarihini öğrenmek bakımından son derece önemlidir. Türkçe'den alınma sözler, Türkçe'nin fonetik kurallarını kronolojik olarak belirleyebilme imkânını sağlar. Bu konuda, Ermeni yazarlarının eserlerinde yer alan geniş malzeme kullanılırsa, erken asırlardaki Türk-Tatarların yaşantıları ve tarihi de öğrenilmiş olur.”⁶⁸

Bugün Ermeni yazı dilinin komşuluğunda yer alan Azerbaycan Türkçesi, Ermenistan Ermenicesindeki Türkçe sözlerin geçiş yolu olmuştur. Bu yüzden, Ermenicedeki Türkçe

⁶⁷ Budagova, Z. İ., Gukasyan, V. L. 1979, s. 11.

⁶⁸ Açaryan, R. A. 1926, Perviy vsesoyozniy tyurkologičeskiy s'ezd, Baku 1926, s. 152.

alıntılar, büyük ölçüde, Eski Anadolu Türkçesi ile Türkiye Türkçesine oranla Eski Anadolu Türkçesine daha yakın olan Azerbaycan Türkçesinin ses özelliklerini taşımaktadırlar.

7.1. Türkçedeki Ermenice Unsurlar:

Ermeniceden Türkçeye Geçen Sözler: Bu konu ilk olarak 26 Şubat-5 Mart 1926 tarihlerinde Baku’da toplanan I. Türkoloji Kurultayında dile getirilmiştir. Türklüğün alfabe değişikliği temel konusu için toplanan, bu arada Türklük Bilgisinin başka konularının da görüşülüp tartışıldığı bu kurultaya Ermenicenin Etimolojik Sözlüğünün⁶⁹ ve Ermenicedeki Türkçe Unsurlar Sözlüğünün⁷⁰ yazarı H. R. Açaryan da katılmış ve bildirisini Türkçe sunmuştur. Bu kurultaya sunulan bildirimler, yine 1926 yılında Rusça yayımlanmış ve Açaryan’ın söz konusu bildirisini Rusçaya özet halinde çevrilmiştir. Türk-Ermeni dil ilişkileri konusunda bir fikir verebilecek düzeyde olan Ermeni bilginin bu bildirisinde, Ermeniceden Türkçeye geçmiş 200 kadar söz açıklanmıştır. Açaryan, Türkçe sunduğu bildirisini şöyle sürdürmektedir: “Türkçe’nin Ermenice üzerindeki etkisi çok büyüktür. Ben, daha 1902’de, bu meseleyi geniş ve özel bir çalışmada ele almıştım... Bu kelimelerin sayısı 4000’e ulaşmaktadır... Genellikle, bir dilden başka bir dile isimler, bazen sadece sıfatlar, çok nadir hallerde ise fiiller geçer. Sayı sıfatları, bağlaçlar ve zarflar ise, başka bir dil tarafından benimsenmezler; fakat Ermenicede bu tür unsurların hepsi aynı ölçüde yaygındır. Birçok vilayette 70, 80 ve 90 rakamları Türkçe adlarıyla kullanılmaktadır. Rodos’ta da 69-99 arasındaki bütün sayı adları Türkçedir... Şimdi ise, konunun ikinci kısmı olan Ermenice’nin Türk-Tatar dili üzerindeki etkileri kısmına geçiyorum. Kopenhaglı bilginlerden Prof. Olger Peterson ve Viyanalı Kraelitz-Grainfenhorst, Türk-Tatarların bir grup kelimeyi Ermenilerden çok eski çağlarda aldıkları tahminini yürütürler. Ben, burada bu meseleye değinmeyeceğim. Sizin dikkatinizi daha eski dönemlere ait çeşitli Türk-Tatar, özellikle Anadolu ağızlarında karşılaşılan dil hadiselerine çekmek istiyorum. Bu kelimelerden bir kısmı edebî dile de geçmiş; bir kısmı ise, sadece halk dilinde yaşamaktadır. Ermeniceden Türkçeye geçen bu kelimelerin toplam sayısı 200’dir.”⁷¹

Son olarak, yakın zamanlarda, bu konuyu Robert Dankoff ele almış, Ermeniceden Türkçeye geçen sözleri bir sözlük halinde yayımlamıştır. Bu yayında 806 söz yer almaktadır. Dankoff’un bu çalışmasında, Açaryan’ın “toplam 200” dediği bu sayının, hangi amaçla olduğu bilinmez, Ermenicede de yaşamakta olan pek çok Türkçe sözün veya Türkçenin başta Rumca olmak üzere başka dillerden aldıklarının Ermenice gösterilerek dört katına çıkarılmış olduğunu görmekteyiz.⁷² Dankoff, bu yayınına, Türkçe mi Ermenice mi olduklarının tartışılması gerektiğine inandığı 309 söz daha ekler ve böylece Türkçedeki Ermenice sözlerin sayısı 1115’e yükselir. Bu sayı, Ermenicenin etimoloji sözlüğünü ve R. Dankoff’un da başlıca kaynağı olan Ermenicedeki Türkçe unsurlar sözlüğünü yazmış bulunan Açaryan’ın verdiği sayının altı katıdır. Dolayısıyla bu çalışma, bizi, Türkçedeki Ermenice sözler konusunda sağlam bir düşünceye götürmekten uzaktır.

Biz tekrar Açaryan’ın çalışmasına dönersek, Türkçedeki Ermenice sözlerin sayısını “toplam 200” olarak kabul edebiliriz. Çoğu ağızlarda yaşamakta olan bu sözlerden 20 kadarı Türk yazı diline de geçmiştir.

7.2. Ermenicedeki Türkçe Unsurlar:

7.2.1. Sözlük Alıntıları: Bilebildiğimiz kadarıyla, Ermenice, M.S. IV. Yüzyılda, Türkçeden en az 23 söz almış bulunuyordu. XI. asrın sonlarına doğru, Türkçeden Ermeniceye geçen sözlük ve gramerlik alıntılarının sayısı önemli derecede artmıştır. Bu devirden sonra

⁶⁹ Açaryan, R. A., 1900, (Ermenice), Moskova- Vagarşapat Vagarşapat.

⁷⁰ Açaryan, R. A., 1902, (Ermenice) Moskova-Vagarşapat.

⁷¹ Açaryan, R. A., 1926, Perviy vsesoyoznyy tyurkologičeskiy s’ezd, Baku 1926, s. 153.

⁷² Dankoff, Robert, 1995, Armenian loanwords in Turkish, Wiesbaden, 217 s.

Türkçe, yalnız Türklerin değil, aynı zamanda Ermeni yazarları ve aydınlarının da kullandığı yazı dili haline gelmiştir. Böylece, bu iki dilin ilişkisi, konuşma dilinin dışına taşarak edebî seviyeye genişlemiştir. V. L. Gukasyan, Türkçenin etimoloji sözlüklerinden birini de yazmış olan E.V. Sevortyan'ın, bu dönemi anlatırken şunları yazdığını ifade etmektedir: “Ermeniler, XII. asır Moğol işgaline kadar Selçuklular ve Türkmenler, daha sonra da Osmanlılar ve şimdiki Azerbaycan Türklerinin atalarıyla bir arada yaşayarak, onlarla devamlı ve çok yönlü ilişkilerde bulunmuşlardı. Orta Çağ Ermeni edebiyatında Güney Türk kökenli kelimelerin bulunma nedenini Oğuz kavimleri ve halkıyla olan günlük ilişkilerle açıklayabiliriz. O dönemin birçok Ermeni yazar, yurttaşları Türkler gibi Türkçe konuşabiliyor, bazen iki dilli olabiliyordu.”⁷³

XV.-XX. yüzyıl Ermeni yazılı kaynaklarına dayanarak Ermenicede Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesine ait kelimelerin her geçen yüzyıl daha da arttığını söyleyebiliriz. Yukarıda bahsettiğimiz R. A. Açaryan'ın “Ermenice'deki Türkçe Alıntılar” kitabında 4262 tane Türkçeden alınmış söz yer almaktadır.

Muhtemelen II. Dünya Savaşının kargaşası yüzünden on yıl ara ile yayımlanmış iki yazısında, Eugeniusz Sluszkiewicz, Ermeniceye geçmiş Türkçe sözleri, dilciliğin en dağınık konularından biri olan alıntı sözlerin ses bilgisi açısından değerlendirmiş, Ermenicedeki 276 Türkçe sözü kullanarak, Türkçenin seslerinin Ermenicede nasıl temsil edildiklerini göstermeğe çalışmıştır⁷⁴.

7.2.2. *Deyim Alıntıları:* Bu iki dil arasında, söz alıntıları yanında, deyimlik alıntılar da söz konusudur.

1. *Türkçeden Ermeniceye Değiştirilmeden Alınanlar:*

Ay balam, ay canım, ay sağ ol>Ay balam, ay canım, ay sağol (ALŞ 1, 316)

Aslan balası>Aslan balası (HA 1, 57)

Begafıl eşge düşdüm, dağıtdım dünya pulu>Begafıl eşga düşdım dağıtdım dünya puli (Erm. Aş. 88)

Bilene bir, bilmeyene min>Bilana bir, bilmiyana bin (HA. I, 36)

Dedi eynindeki olan, paltarı sat ver cahıra>Dedi aynındaki olmuş, partali sat, ver cahıra (Erm. Aş. 48)

Düşmenin gözi kor olsun>Dyuşmanı gyozi gyor olsun (ALŞ. I, 354)

Keçi can hayında, gessab piy ahtarır>Keçi can harayında, gesab piya man galis (ALŞ. I, 218)

Keçen giüne gün çatmaz, calasan günü giüne>Geçan gyuna-gyun çatmaz, calason gyun gyuna (ALŞ. I, 366)

Keşiş bele iş>Keşiş bele iş (EA. I, 96)

Kor için hamısı bir, ya burda, ya Bagdat'da>Kor için hamsi bir, ya burda, ya Bagdat'da (ALŞ. I, 236).

Gorun çatlasın der – der can, gorun>Gyorn çatlası derder can, gyorn (HA. I, 46)

Pah, namerd köpek oğlu>Pah, namard gyopoğli (ALŞ. I, 269)

Seni doğanın boynu sinsın, bele boynu sinsın, Seyran oğlan>Sani doğanın boyni snsun, bele boyni snsun, Seyran oğlan (ALŞ. I, 308)

⁷³ V. L. Gukasyan 1978, “Znaçeniye Zakavkazskih İstoçnikov v İzüçenii İstorii Azerbaydjanskogo Yazıka Dopismennogo Perioda”, Sovetskaya Tyurkologiya, Baku, No. 2., s. 19-33.

⁷⁴ Sluszkiewicz, Eugeniusz: “Remarques sur la langue turque des Arméniens et sur les emprunts turc de l'arménien-I”, RO XIV (1939) ve “Remarques sur la langue turque des Arméniens et sur les emprunts turc de l'arménien-II”, RO XV (1949).

Bilene bir, bilmeyene min>bilana bir, bilmiyana bin (HA. I, 36)

Olacağa çare yoh>Olacağa çara yoh (GA. II., 171)

2. *Türkçeden Ermeniceye Çevrilererek veya Melezleştirilerek Alınanlar:*

Gel gel demek> Gjal-gjal anel

Giç damar> Giž damar

Tike tike etmek> Tikä tikä anel

Gadasını almak> Gadan arnel

Aslan kesilmek>Aslan ktrel

Eh, yaradan Allah>Eh, yaradan asdvaç (ALŞ. I, 361)

Düz danışanın papağı deşik olar>Drusd hosogi papağı çag gili (HA. I, 37)

İt hürer, kervan keçer>Şunı ghaça, karvanı gkoça (PP. I, 185)

Harada aş, orada baş>Bordeğ aş, endeğ baş (PP. I, 36)

Ahr atadan, babadan bele bilmişik>Ahr atadan, babadan esbes eng imaçel (HA. I, 98)

Oho, baş üste, canım çıhsın>Oho, baş yusda, cans dursga (ALŞ. I, 325).

Saggız kimi yapışır>Sahgzi besa gıçım (ALŞ. I, 321)

Maral kimi gözeldir>Marali bes gyozalet (ALŞ. I, 314)

Gülüm, gülüm, gül çiçek>Gyulum, gyulum, gyul çiçag (GA. II, 211)

Ay arvad, ne karvan keçmeli kecedir>Ay gnig, inç karvan gdrelu gişere (HT. I, 495)

Bir atım barıt kimi şeydir>Mi atum baruti bes bana (PP. I, 79)

Bir neçe tazi-tula meni gerek gorhutsun?>Mi kani tazi tula inc batke nahaç nen? (GA. II, 1939)

Deyirmanı sınıb çah-çah olub>Cağaçı godraç çahçahen darel (PP. I, 70)

Ne var, haneharabın arvadı?>Do inca hani harabi gnig? (PP. I, 68)

Bu deyim alışverişleri yanında geri dönen alıntı deyimler de vardır; yani Türkçe>Ermenice>Türkçe şeklinde geri dönen alıntı deyimler:

Kordu, şildi, gebulumdur> Kores, şiles, gebules (İH. II, 316)

Her şey yavaş yavaş> Her şey gamas gamas (MP. I, 21)

İravan aşından da oldug, Giravan daşından da (İH. II, 322)⁷⁵

7.2.3. *Gramerlik Alıntılar:* En azından 1600 yıl süren, Ermenicenin tarihteki ve bugünkü çeşitli Türk şiveleriyle ilişkileri sonucu, Yeni Ermenicede bazı yapı değişiklikleri de olmuştur. Ermeni edebi dilinin kurucusu Hacatur Abovyan ile ünlü Ermeni dilcileri M. H. Abeğyan ve R. Açıryan, yaptıkları çalışmalar sonunda, bu 1600 yıl süresince Ermenicede görülen büyük değişiklikleri ortaya koymuşlardır. H. Abovyan, M. H. Abeğyan ve R. Açıryan, değişik tarihlerde, benzer ifadelerle şunları yazmışlardır: “Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinin etkisi sonucunda Ermeni dilinin söz dizimi epeyce değişerek, Hint-Avrupa dillerinin söz diziminden uzaklaşmış, Ermenice, eklemeli bir dil haline gelmiştir.”⁷⁶ Buna karşılık, şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, Türkçede Ermeniceden alınmış herhangi bir gramerlik unsura rastlanmamıştır.

7.2.3.1. *Ses Bilgisi Düzleminde:* Bilindiği gibi, başka bir dilden yapılan alıntılar iki dillilik çizgisine yaklaşacak kadar çoksa, alındıkları dilin ses, şekil ve söz dizimi yapısını

⁷⁵ M. İ. Memmedov: “Azerbaycan ve Ermeni Dillerinde Ortaklı Frazeeoloji birleşmeler”, Elmi Eserler-Dil ve Edebiyyat

Seriyası 6(1979), s. 50-54

⁷⁶ Gukasyan. V. L.: “Azerbaycan Dilinin Teşekkül Tarihine Dair Geydler” Azerbaycan Filologiyası Meseleleri, Baku 1983, s. 35-62.

zorlayarak, orada kendilerine hayat alanı bulabilmektedirler: “Eğer başka dilden söz alan halk etkilendiği dille az veya çok derecede tanışıyorsa, yada alıntı sözler yeteri kadar çoksa, bu durumda, ses yapısı olarak etkilenen dile uymayan yabancı sesler, geçtikleri dilin ses yapısını bozsalar bile genelde korunur.”⁷⁷

Türkçe alıntı sözler, bazı ünlü ve ünsüzleri de Ermeniceye taşımıştır. Bu konuda, *e, ö, ü* ünlüleri ile eski Ermenicede bulunup da orta Ermenicede yer almayan *b, d, g* kapanma ünsüzlerinin yeni Ermenicede tekrar ortaya çıkışı, Türkçenin ve bilhassa da söz başındaki kapanma seslerinin yumuşak varyantlarını tercih eden Azerbaycan Türkçesinin, yeni Ermenicenin ses yapısına etkisi olarak değerlendirilmektedir.⁷⁸

7.2.3.2. *Şekil Bilgisi Düzleminde:* Türk şivelerinin, özellikle de Azerbaycan Türkçesinin Ermenicede yapım ekleri vasıtasıyla yeni kelime oluşturulmasına da etkisi olmuştur. Türkçeden Ermeniceye geçen *-lık/-lik/-luk/-lük* kavram eki, *-lı/-li/-lu/-lü* sıfat eki, *-çı/-çi/-çu/-çü* meslek ve *-nçı/-nçi>-mzi* sıra sayı eki gibi yapım ekleri ve *miş/-miş* fiil çekim eki, Ermenicenin kendi ekleri kadar işlektirler.⁷⁹ Yeni kelime yapan bu ekler, giderek ana dildeki kelimelere de eklenerek girdikleri dile uyum sağlarlar. Türkçeden Ermeniceye geçmiş ekli ve eksiz bazı söz çiftleri, Ermenilerin dil ve düşünce dünyasında oluşturdukları kategorilerle, Ermenicenin morfolojik yapısında parçalanmaya yol açmışlardır:

- av:* “av” // *avçi:* “avcı”
ayna: “ayna, şişe” // *aynaçi:* “aynacı, camcı”
balta: “balta” // *baltaçi:* “baltacı”
bitikçi: “yazar”
bostan: “bostan” // *bostançi:* “bostancı”
çöp: “çöp, ot” // *çöpçi:* “otaçı, ot ile sağaltan”
el: “halk, ülke” // *elçi:* “elçi, sefir”
ez-: “ez-” // *ezilmiş:* “ezilmiş”
yapunçi: “kepenek”
ayrı: “ayrı” // *ayrılmış:* “ayrılmış”
azar: “hastalık” // *azarlı:* “hasta” // *azarlamış:* “hastalanmış”
tamga: “damga” // *tamgacı:* “damgacı”
toz: “toz” // *tozlug:* “tozlu yer”
meku: “bir” // *mekumçi:* “birinci”
yerku: “iki” // *yerkumçi:* “ikinci”
tasu: “üç” // *tasumçi:* “üçüncü”

7.2.3.3. *Söz Dizimi Düzleminde:*

M. H. Abeğyan, daha bu yüzyılın başlarında bu konuya dikkat çekmiştir. O, “Yeni Ermenice’nin Sentaksı (Ermenice), Erivan 1912” adlı monografisinde, “Türk şivelerinin (Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi) etkisi yüzünden, yeni Ermenicenin (Aşharabar) söz dizimi, eski Ermeniceden (Grabar) keskin farklılıklarla ayrılmaktadır” diye yazmaktadır. M. H. Abeğyan’ın bu fikri, R. A. Açıryan’ın “Ermeni Dilinin Tarihi (Ermenice), II. cilt, Erivan 1951, s. 287-291” adlı eserinde kesinlik kazanmıştır. R. A. Açıryan, Ermenicenin söz dizimini genetik olarak bağlı bulunduğu Hint-Avrupa dillerinin söz dizimi ile karşılaştırırken şunları tespit etmiştir.⁸⁰

⁷⁷ Bloomfield, L. 1968, Language, s. 490.

⁷⁸ Sluszkiewicz, E. 1939-1940, “Remarques sur la langue turque des Arméniens et sur les emprunts turs de l’arménien”, I-II, RO XIV (1939), s. 136-153 ve III, RO XV (1940), s. 268-320.

⁷⁹ Gukasyan, V. L. 1978, s. 19-20.

⁸⁰ Gukasyan, V. L. 1978, s. 32.

Budagova, Z. İ., Gukasyan, V. L. 1979, s. 20.

1. Eski Ermenicede yüklem cümlelerin başında (özmeden önce) gelirdi. Yeni Ermenicede ise, bunun tam tersi olarak cümle unsurlarının sırası aynen Türk şivelerinde olduğu gibidir:

tesı zthřčunn or jeger i vraj carin "gördüm kuşu öten ağaçta" > *cari vra jergoy thrčuny tesa* "ağaçta öten kuşu gördüm".

zinč araric vasn ordvoj imoj "ne etmek kendi oğlum için" > *tyis hamar inč anem* "kendi oğluma (ben) ne yapayım?".

2. Eski Ermenicede asıl unsur, yardımcı unsurun önüne geçer, yeni Ermenicede ise, bunun tam tersi yapılır:

ztunn Petrosi "ev Petro'nun" > *Petrosi tuny* "Petro'nun evi".

3. Eski Ermenicede diğer Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi zamir isimden sonra, yeni Ermenicede ise, isimden önce gelir:

ajr ajs "adam bu" > *ajs (es) mardy* "bu adam"; *tun im* "ev benim" > *im tuny* "benim evim"; *hor imun* "babam benim" > *im hory* "benim babam" vb.

4. Eski Ermenicede sayılardan sonra gelen isimler çokluk, yeni Ermenicede ise, teklik halinde kullanılır:

hing tner "beş evler" > *hing tun* "beş ev."

5. Eski Ermenicede zarflar isimden önce, yeni Ermenicede ise, isimden sonra gelir:

arači hor imaj "önünde babamın benim" > *im hor arač* "benim babamın önünde").

İki dil arasındaki bu sözlük ve gramer alıntılarını dışında, Türkiye ve Azerbaycan'daki bazı yer adlarının Ermenice olduğunu biliyoruz. Diğer taraftan, başta kişi ve yer adları olmak üzere, Ermenicede pek çok Türkçe unsurun da özel ad olarak kullanıldığını görmekteyiz.

8. Türkçe - Macarca İlişkileri

M.S. 463'lerde Karadeniz kıyılarına inen Ogur kavimlerinden biri olan ve Bizans kaynaklarında yanlışlıkla 'Türk' olarak adlandırılan Macarların dili ile Türk dilinin ilişkilerinin başlangıcı, Türk-Macar ilişkileri gibi tarihin derinliklerinde kaybolmaktadır. Bu devirden, yani M.S. 5. yüzyıldan önceki Türkçe-Macarca ilişkisi üzerinde konuşmak, bugün için hemen hemen imkânsızdır. Bu konuda söylenebilecek şeyler şimdilik sayılıdır: Birkaç zarfın yıpranarak ön ek halini almış şekilleri dışında Macarca, Türkçe gibi sondan eklemeli bir dildir. Diğer taraftan, vokal ve konsonant sisteminde, Türkçe'deki kadar kuvvetli olmasa bile hakim bir benzeşmenin bulunduğu bir dildir. Bugün Macarcanın, hattâ diğer Ural dillerinin sözlüklerinde, kelime kök ve aileleri tesbite çalışılırken, Türkçeden ve diğer Altay dillerinden örnekler verilmekte, sık sık, "Türkçedeki ve diğer Altay dillerindeki paralelleriyle daha ileri bir incelemeyi gerektirmektedir." gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bu ifadelerdeki bilgiyi iki şekilde yorumlamak mümkündür: 1. Bugün başlıca; Fince, Macarca, Samoyedce, Ostyakça, Çeremisçe, Votyokça, Vogulca ve Lapça'nın temsil ettikleri Ural dilleri ile Türkçe, Moğolca, Mançurca, Tunguzca, Korece ve Japoncanın temsil ettikleri Altay dilleri aynı kökten çıkmışlardır, bu diller eski bir geçmişte aynı ve tek bir dil imişler veya; 2. Sözü edilen bütün bu dilleri konuşan halklar, yani Ural ve Altay halkları, çok eski zamanlarda, çok uzun devirler boyunca yan yana veya birlikte yaşamışlar ve dolayısıyla dilleri birbirinin dillerine benzeşmiştir. Bu husus ise, konumuzun sınırları dışındadır.

8.1. Türkçedeki Macarca Unsurlar:

Tarihte birçok Türk kavmini içinde eriterek Türklükten can ve kan alan Macarlık ve Türkçe'den pek çok kelime alan Macarca, Türklere birşey vermekte oldukça cimri davranmış gibidirler. Galibâ, Macarlardan öğrendiklerimiz, Mac. *varos* "şehir">Tü. *varoş* "şehirlerin sur

dışı mahallesi", Mac. *katona* "asker">Tü. *katana/kadana* "asker atı; iri bir at cinsi", Mac. *kapocs* "kopça, çengel">Tü. *kopça* "kopça", Mac. *szoba* "oda">Tü. *soba* "soba", Mac. *soronpo* "şarampol">Tü. *şarampol* "şarampol" kelimelerinin anlamıyla sınırlı kalmıştır.

8.2. Macarcadaki Türkçe Unsurlar:

Karanlık devirlerden sonraki Türkçe-Macarca ilişkilerini iki döneme ayırıyoruz:

8.2.1. Yurt Tutuş Öncesi ve Arpad Devrinde Macarcaya Giren Türkçe Unsurlar:

Yurt tutuş öncesinin kelimeleri, ilk Batı Türkçesi veya Bulgar / Çuvaş tipli Türk dilleri kaynaklıdır. Arpad devri kelimeleri ise Kıpçak / Kuman dilinden alınmadır. Yani Macarca'ya 5-15. yüzyıllar arasında giren Türkçe kelimelerin 5-9. yüzyıllar arasında girenlerinin daha çok Çuvaş tipli Türk şivelerinden, daha sonrakilerin ise, Kıpçak şivesinden alınmış olduklarını kabul ediyoruz. Çuvaş tipli şiveler, bilindiği gibi, Orkon âbidelerinde karşılaştığımız ilk yazılı Türkçenin yanında, ondan epeyce farklılaşmış bir şive olup, tarihte Bulgar ve Hazar Türkçesinin, bugünse Çuvaşça'nın temsil ettikleri kabul edilen Batı Huncasını veya İlk Batı Türkçesini ifade etmektedir.⁸¹

Macarcadaki Türkçe unsurlar konusunda, son bir buçuk yüz yıl içinde pek çok kitap ve binlerce makale yazılmıştır. Bu makalelerin çoğu kelime biyografileridir. Macarlar kendi dillerinin etimoloji çalışmalarını yaparken, tabii olarak dillerindeki İslav, Türk, Lâtin ve başka dillerden alınmış kelimeleri de incelemişler, bunlar üzerinde bir buçuk yüz yılı aşkın bir süre tartışmışlardır. Bu çalışmaların sonuçları, ilk defa Gombez Zoltan tarafından 1908 yılında, önce Macarca 'Yurt Tutuş Öncesinde Türkçe Alıntı Kelimelerimiz' adıyla, sonra da 1912'de Almanca olarak 'Macarca'daki Bulgar Türkçesinden Alıntılar' adıyla yayımlanmıştır.⁸² G. Zoltan'ın bu eserinde Macarcaya Türkçeden geçmiş 413 kelime müzakere edilmektedir. 1967-1976 yılları arasında yayımlanan Macarcanın etimoloji sözlüğünde değişik devirlerde Macarcaya girmiş 1500 civarında kelime bulunmaktadır.⁸³

Bütün bu müzakerelerden sonra, hem Türk-Macar hem de Türkçe- Macarca ilişkilerini işleyen hacimli bir çalışma, 'Yurt Tutuş Öncesinde ve Arpad Devrinde Macarca-Türkçe İlişkileri' adıyla Lajos Ligeti tarafından 1986'da yayımlandı.⁸⁴ Bu eserde, bir yandan Karadeniz'in kuzeyindeki ve oradan Orta Avrupa'ya ve Balkanlara sarkmış Türk kavimleri ile bu kavimlerin Macarlarla ilişkileri üzerinde durulmuş, bir yandan da en eski zamanlardan 15. yüzyıla kadar Macarca'ya geçen 485 kelime uzun uzun müzakere edilmiştir.

Macar-Türk ilişkilerinin eskiliği ve canlılığı dolayısıyla, Macarca üzerindeki Türkçe tesiri o kadar kuvvetlidir ki bugün Macarlar'ın yaşattıkları bizim unuttuğumuz Türkçe kelimelerden bile söz açmak mümkündür: Tü. *arbagçı* / *arvışçı* 'büyücü, büyücü hekim; doktor' Mac. *orvos* 'doktor'; Tü. *bilig* 'iz, işaret, bilgi' Mac. *belyeg* 'pul'; Tü. *bor* 'şarap' Mac. *bor* 'şarap'; Tü. *bögüçi* 'büyücü, şaman rahip' Mac. *bölcs* 'irfan', *bölcsész* 'bilgin, filozof'; Tü. *yaruk*, çuv. *surda* 'ışık, mum' Mac. *gyertya* 'mum'; Tü. *çığıt* / *çıkıt* 'peynir' Mac. *sajt* 'peynir'; Tü. *eke* 'pulluk' Mac. *eke* 'pulluk'; Tü. *ışkı* / *yışkı* / *yışak* 'iki dilli bıçak, rende' kelimesinin muhtemel bir Çuvaş tipli biçimi: *yılıg* / *ylag*, Mac. *gyalu* 'rende'; Tü. *yagak* / *yangak* 'ceviz' Mac. *dio* 'ceviz'; Tü. *kabırçak* / *kaburçuk* 'sandık, tabut' Mac. *koporso* 'tabut'; Tü. *yid yis* 'koku' Mac. *szész* 'alkol'; Tü. *torak* 'kaynatılmış ekşi süt, lor' Mac. *turo* 'lor'; Tü. *yumur* 'mide' Mac. *gyomor* 'mide'. Macarca-Türkçe ilişkilerinin derinliğini gösteren bir başka husus da birçok Türkçe fiilin Macarcaya geçmesi yanında, Türkçeden alınan bu kelimelerin Macarların

⁸¹ Arat, Reşit Rahmeti: Türk Şivelerinin Tasnifi, Türkiyat Mecmuası X, İstanbul 1953, 59-139.s.

Yine bu makalede zikredilen: Baskakov, N.A: K voprosu o klassiifakatsii türkskih yazıkov, İzvest. Akad. Nauk SSSR, o td. Literaturi i yazıka, 1952, XI, 121-134.s.

⁸² Gombocz, Zoltan: Honfoglalaselötti Török jövevenyszavaink, MNyTK 7, Budapest 1908, 108.s.

⁸³ Gombocz, Zoltan: Die Bulgarisch-Türkischen Lehnwörter in der Ungarischen Sprache, MSFOu XXX, Helsingfors 1912.

⁸⁴ A Magyar-nyelv történeti-etimogai szótara I-IV, Budapest 1984, 2. baskı.

Ligeti, Lajos: A Magyar nyelv Török klapcsolatai a honfoglalás elött és az Arpad-korban, Budapest 1986, 602 s.

dil ve düşünce dünyasında yeni yeni anlamlar kazanmaları, hattâ birleşik kelimeler oluşturmalarıdır. Macarcadaki Türkçe fiiller, isimler gibi tek tek veya bütün halinde defalarca kaleme alınmışlardır. Son olarak Pallo Margit'in bu konudaki çalışması, 'Eski Türkçe Kaynaklı Fiillerimiz' adıyla 1982'de yayımlandı.⁸⁵ Bu eserde, Türkçe kaynaklı 101 fiil vardır. Sayıları yüzü aşan Macarcadaki Türkçe fiillere bir kaç örnek verelim: Tü. *boşan-* 'boşanmak, kurtulmak' > Mac. *bocsan-* 'kurtulmak, affedilmek'; Tü. *boşut-* / *boşat-* 'kurtarmak, salmak' > Mac. *bocsat-* 'kurtarmak, günahlarını affetmek'; Tü. *çevir-* 'çevirmek' > Mac. *csavar-* 'çevirmek'; Tü. *çök-* 'çökmek, azalmak' > Mac. *csökken-* 'azalmak, aşağı inmek'; Tü. *yarat-* 'yaratmak' > Mac. *gyart-* 'yaratmak, imal etmek'; Tü. *yaz-* , Çuv. *sir-* 'yazmak' > Mac. *ir-* 'yazmak'; Tü. *yun-* 'yunmak, yıkanmak' > Mac. *gyon-* 'günahlardan arınmak'. Dediğimiz gibi Macarcada Türkçe kelimelerle yapılmış birleşik kelimeler de vardır. Bir kaç örnek verelim: Tü. *tegre* 'çevre' > Mac. *tér* 'meydan, alan'; Tü. *kip* 'kalıp' > Mac. *kép* 'resim', bu iki kelimenin birleşmesiyle: *térkép* 'harita'; Tü. *seki* 'kanep, divan' > Mac. *szék* 'sandalye'; Tü. *kar* 'kol', bu iki kelimenin birleşmesiyle: *karszék* 'koltuk'.

8.2.2. Osmanlılar Döneminde Macarcaya Giren Türkçe Unsurlar:

Osmanlılar döneminde Macarca'ya giren Türkçe kelimeler hakkında da pek çok biyografi yazılmıştır. Bu dönemin kelimeleri ve haklarında yazılan biyografi ve münakaşaların sonuçları, Zsuzsa Kakuk tarafından, önce, 1973'te '16-17. Yüz- yıllarda Osmanlı Dil Tarihine Dair Araştırmalar: Macar Dilinde Osmanlıca Unsurlar' adıyla yayımlanmıştır.⁸⁶ Z. Kakuk'un Fransızca olarak yayımlanan bu 660 sayfalık geniş eserinde, Macarcaya Osmanlı döneminde girmiş 1312 kelime yanında 402 şahıs adı ve 224 yer adı bulunmaktadır. Macarcaya Osmanlı döneminde girmiş kelimelerle daha önceki devirde girmiş kelimeler arasındaki ana fark, Osmanlı döneminde girmiş kelimelerin daha çok kültür kelimeleri; önceki devirde girenlerin ise, daha çok kavram kelimeleri oluşlarıdır. Nitekim, Kakuk Zsuzsa 1977'de, bu yolda 'Macaristan'ın Türk Fethinden Kültür Kelimeleri' adıyla ikinci bir eser yayımladı.⁸⁷ Zsuzsa Kakuk, bu eserinde, Macarcaya Osmanlı döneminde girmiş 78 kültür kelimesini seçerek bu kelimeleri daha geniş şekilde tanıtmış ve bunların Macarcadan başka girdikleri diğer Balkan dillerindeki şekillerini de vermiştir. Macar etimoloji sözlüğüne göre, Macarcaya Osmanlı döneminde giren kelimelerin sayısı 501'dir. Bu yayınlar arasında, Macarcadaki Türkçe unsurların sayıları konusunda epeyce farklar görülmektedir. Bu yüzden, bu unsurların sağlıklı bir şekilde tespiti, daha uzun yıllar sürecek gibidir.

9. Türkçe-Fince İlişkileri

Finliler, tarihin her devrinde bir veya birkaç Türk kavminin komşuluğunda yaşamıştır. Bugün Hint-Avrupa dillerinin ortasında kalan Fince ve Macarca yanında, diğer Ural dillerinden birini konuşan halkların hepsi, Türk halklarına komşu olarak yaşamaktadır.

9.1. Türkçedeki Fince Unsurlar

Bu konuda herhangi bir yayına rastlayamadık.

9.2. Finedeki Türkçe Unsurlar

⁸⁵ K. Pallo, Margit: Régi Török eredetű igéink, Studia Ural o-Altaica, Supplementum 1., Szeged 1982.

⁸⁶ Kakuk, Zsuzsa: Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVI et XVII . siecles Les elements osmanlis de la langue hongroise, BOH XIX , Budapest 1973.

⁸⁷ Kakuk, Zsuzsa: Cultural Words from the Turkish occupation of Hungary, Studia Turco-Hungarica, Tomus IV. Budapest 1977.

Fince, Macarca ve Türkçenin çeşitli sözlük ve gramer karşılaştırmaları yapan yayınlar hariç, hakkında yapılmış herhangi bir çalışmayı görmediğimiz bu konuda Mustafa Öner, şunları söylemektedir:

“Dil aileleri şemasında Ural-Altay dil ailesinin Altay kolunda duran Türkçe ile Ural kolunda duran Fincenin ilişkisi ya da bu dillerin konuşurları olan Türklerle Finlilerin komşuluğu konusunda şimdiye kadar yazılmış herhangi bir monografik çalışma yoktur. Coğrafyası dolayısıyla Türkçenin daha çok kuzey koluyla ilişkisi olan Finceden Türkçeye geçmiş herhangi bir söz bilinmezken, Fincenin Etimoloji Sözlüğünde⁸⁸ 10 kadar Türkçe kelimenin Finceye alındığı belirtilmektedir.

Bu çalışma *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, “Suomalis-Ugrilainen Seura” Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII,1-7, Helsinki, 1981-(SKES) adlı Fincenin etimoloji sözlüğünde belirlenen Türk dili ve diyalektlerinden alınmış sözlere dayanmaktadır.

Bu sözlükte “Türk Dilleri” başlığı altında toplam 118 söze atıf kaydedilmiştir. Bu atıflar diyalektler düzeyinde sınıflandığında çıkan liste şöyle olmaktadır: VII cilt ve 2293 sayfa tutan bu Fince etimoloji sözlüğünde, İngilizce kökenli sadece 128 atıf bulunduğu hesaba katılırsa, Türkçe alıntılarının azımsanmayacak düzeyde olduğu anlaşılabilir⁸⁹.

1980 yıllarında yayımlanan bu sözlük de, “Macarcanın Tarihsel Etimolojik Sözlüğü” gibi, yüzelli yıl kadar önce başlayan Fince ve Macarca gibi Ural dilleri ile Türkçenin sözlük ve gramerce karşılaştırılmalarını yasaklayan bir tutum içindedir. Bu sözlük de “Türkçedeki falan söz ile karşılaştırılmaz” gibi ifadelerle doludur; kısacası, bu sözlük de Macarların etimolojik sözlüğü gibi, yalnız Türkçe ile ilişkilerini değil, bu ilişkileri araştırmayı bile reddeden bir doğrudur.

İnsan-varlık ilişkilerini gerçekler dünyasındaki biçimleriyle değil de kafamızdaki biçimleriyle kurmağa çalışmanın, yani olgular karşısındaki dini ve ideolojik tutumun, gerçekler dünyasıyla bir ilişkisi yoktur. Hep olanlar ve olmakta olanlar ile değil, olması gerekenler ile ilgilenirler, gerçek olgulara uyumlu görünmek amacıyla hulle yaparlar.

Hıristiyan olmalarına, yüzyıllar boyunca hıristiyanlığa hizmet etmelerine rağmen, papalığın gözünde ikinci sınıf hıristiyan olmaktan bir türlü kurtulamayan bu Fin-Ogur kavimlerinin, bilim soğuk kanlılığından uzak, hazırlıksız ve tamamen politik bir yaklaşımla başlattıkları “Turan Dilleri” görüşü, kolayca hırpalanıvermişti. Yüzelli yıl önce başlayan bu son derece masum bilim şüphesinin yolunun, yine politik endişelerle tıkanması, Budenz tarafından başarılmıştı⁹⁰. Budenz’in bu eseri, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi’ne giren ilk kitap olarak “1” demirbaş numarasını taşımaktadır.

Türkçe, bu diller ile binlerce yıl aynı coğrafyada yaşamış olmasına rağmen, 6. yüzyıldan bu yana izleyebildiğimiz Türkçe-İslavca komşuluğu yüzünden İslav dilleriyle bile bir ölçüde akraba olmuş iken, nedense, Türkçenin bu dillerle ilişkisinin araştırılması bile, en azından, psikolojik baskı altındadır. Bugün, bir olgu olarak, “Fincenin Hint-Avrupa Unsurları”, “İslavcanın Türkçe Unsurları” adlı kitaplar yayımlanırken, tarih öncesi ve tarihsel devirlerde hep aynı coğrafyayı paylaşmış olmalarına rağmen, Türkçe ile Ural dillerinin akrabalık ölçüsünün araştırılması, dediğimiz gibi en azından psikolojik baskı altındadır. Bu yüzden, bugün, bu diller arasında doğru dürüst sözlük bile yoktur; bugünkü turistik amaçlı sözlükler de eski sözlüklerin altındadır.

⁸⁸ Suomen kielen etymologinen sanakirja, “Suomalis-Ugrilainen Seura” Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII,1-7, Helsinki, 1981

⁸⁹ Öner, Mustafa: “Fincedeki Türkçe Sözcükler”, Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi, V. Lefke Edebiyat Buluşması, s.?

⁹⁰ Budenz, : Finn_ogur öszszehasalito szotar???

10. Türkçe-Romence İlişkileri

Romenler, diğer Latin kavimleri gibi M.S. ilk bin yıl içinde ortaya çıkmış ve Trakyalı ataları olan Hint-Avrupa köklü “Dacia”lılar ile aynı bölgede yaşamışlardır.

Türklerin Romanya coğrafyasındaki tarihleri ise eskilere dayanmaktadır. Eski Türk kavimlerinden olan Uzlar, Peçenekler, Kıpçaklar ve sonra daha birçok Türk boyu Karadeniz’in kuzeyinden geçip gelerek bugünkü Romanya coğrafyasına yerleşmişlerdir. XIII-XIV. yüzyıllarında Altın Ordu ve sonraki yıllarda da Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetine giren bölgede bu sebeple Türk nüfus yoğunluğu fazladır⁹¹.

10.1. Türkçedeki Romence Unsurlar

Bu konuda herhangi bir yayına rastlamadık.

10.2. Romencedeki Türkçede Unsurlar

Türkçenin Romence ile ilişkisinin ilk araştırılmaları Rusça ile ilişkisinin araştırılmağa başlanmasından çeyrek yüz yıl sonrasına aittir. Bu konuda bilinen en eski çalışma, yukarıda da andığımız Slav dillerinin ilk etimoloji sözlüğünü hazırlayan ve Slavcadaki Türkçe unsurlar üzerindeki çalışmaları başlatan Franz Miklosich tarafından yapılmıştır⁹².

Aynı yıllarda, Lazar Şaineanu, Romen dilindeki Türkçe unsurları incelediği eserini⁹³ yayımlar. Bu araştırmalar, 1885-1900 yılları arasında, B. F. Hasdeu, F. Rudow ve T. Löbel tarafından sürdürülür. Theophil Löbel’in Romen dilindeki Türkçe, Arapça ve Farsça unsurları incelediği eseri⁹⁴ 1894’te yayımlanır. L. Şaineanu, Romen dili ve kültüründeki oryantal etkiyi araştırdığı, özellikle de Türkçenin etkisinin kültür boyutlarını da tartıştığı üç ciltlik muhteşem eserini⁹⁵ önce 1900 yılında Romence ve 1902 yılında da Fransızca olarak yayımlar. 3900 civarında Türkçe unsur barındıran bu çalışmalara dayanarak, Romanya dışında da birçok çalışma yapılmıştır ve yeni eserlerin ana kaynağı, Romanya’da yapılan bu çalışmalar olmuştur. 1927 yılında, Karl Lokotsch tarafından yayımlanan etimolojik sözlükte⁹⁶ ise 2235 madde başı bulunmaktadır. Bundan sonra 1960 yılında, Heine F. Wendt, Romencedeki Türkçe unsurları incelediği eserini yayımlar⁹⁷. Türkçeden alınan sözlerin alınma devirlerini de açıklamağa çalışan bu eserde, 1541 Türkçe söz irdelenmektedir. Bu çalışmalar dışında iki Türk araştırmacı⁹⁸ yaptığı çalışmalarda Romencedeki Türkçe söz sayısının 1700 ile 3000 arasında olduğunu söylemişlerdir. Son olarak 2002’de Muammer Nurlu tarafından yayımlanan *Romencede Türk İzleri* adlı eserde⁹⁹ Osmanlı döneminde Romenceye geçmiş yaklaşık 1200 söz listelenmiştir.

⁹¹ Mihail Guboğlu, Romen Ulusunun Eski Türk Kavimleri İle İlişkileri Hakkında, Ankara 1981.

⁹² G. Karaağaç, age., 133.s.’dan naklen: Franz Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen. Wien 1886; Franz Miklosich, *Die Fremdwörter in den Slavischen Sprachen*, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch - historische Classe, XV. Wien 1867. 73-140.s.; Franz Miklosich, *Die Türkischen Elemente in den südost-und osteuropäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Klein Russisch, Grobrussisch, Polnisch)*. I. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch - historische Classe, XXXVII. Wien 1884. 239 - 338 ; XXXV, Wien 1885. 105-192.; "nachtrag" I. XXXVII, Wien 1889, 1-88.s. II XXXVIII, Wien 1890. 1-70.

⁹³ Lazar Şaineanu, Elemente turceşti in limba romana, Bucureşti 1885.

⁹⁴ Theophil Löbel, Elemente turcesti arabeti si persane in limba romana, Leipzig 1894.

⁹⁵ L. Şineanu: Influenta orientala asupra limbei şi culturei romane. Bucuresti 1900; L’influence orientale sur la langue et civilisation roumaines, Paris 1902.

⁹⁶ Karl Lokotsch, Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs, 1927; tekrar basım 1975.

⁹⁷ Heine F. Wendt, Die türkischen Elemente im Rumänischen, Berlin, 1960.

⁹⁸ M. Guboğlu, *Rumanya Türkolojisi ve Rumen Dilinde Türk Sözcükleri Hakkında Bazı Araştırmalar*, XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler-1966, Ankara 1968, 265-272.s.; Kerim Altay, *Türkçeden Romence’ye giren sözcükler-Romence’deki Türkçe Kelimeler*, Erciyes, Nisan 1996, 220. S. , 1. s.

⁹⁹ Muammer Nurlu, *Romencede Türk İzleri*, Galati (Romanya), 2002.

Türkçe-Romence ilişkilerinin araştırılmasına Türkçe-Ruşça ilişkilerinin araştırılmağa başlanmasından çeyrek yüz yıl sonra başlanmıştır. Bu konuda bilinen en eski çalışma, İslav dillerinin ilk etimoloji sözlüğünü hazırlayan¹⁰⁰ ve İslavcadaki Türkçe unsurlar üzerindeki çalışmaları başlatan¹⁰¹ Franz Miklosich tarafından yapılmıştır.¹⁰²

Bu araştırmalara 1984'te Theophil Löbel 'Romen Dilindeki Türkçe, Arapça ve Farsça Unsurlar'¹⁰³ adlı eseriyle ve 1900 yılında da L. Saineanu 'Romen Dilindeki ve Kültüründeki Oryantal Tesir'¹⁰⁴ adlı eseriyle katıldılar. Türkçe-Romence ilişkileri konusundaki yayınları temin edemediğimiz için affınızı dileyip Romenceye, Macarcaya ve Rusçaya değişik anlamlarda verdiğimiz bir kelimenin ilgi çekici macerasından kısaca bahsederek bu konuyu kapamak istiyoruz: Tü. *obrak / ofrag* 'eski, yıpranmış; eski elbise' > Mac. *apró* 'ufak', *apróság*, *aprópénz* 'bozuk para'; aynı kelime Romence'ye geçer: Rom. *oprég* 'sırta alınan saçaklı dokuma' > Mac. *oprég* 'Romen kadınların bilinen elbisesi' ve yine aynı kelime Rusçaya taşınır: *ovrag* 'yar, vâdi, dere'.¹⁰⁵

11. Türkçe-Bulgarca İlişkileri

Bugün ancak adları Türkçe kalan, ama bir zamanlar dilleri de Türkçe olan Bulgar halkı Karadeniz çevresi ve Balkanlarda bir çok yeri adlandırmışlar ve Türkçe konuştukları süre içinde başka kavimlerin boylarını da etkilemişlerdir. Bulgar Türkçesinin Slav dillerine, Romenceye ve Macarcaya yaptığı katkı, küçümsenemeyecek seviyededir. M.S. 1000'li yıllardan itibaren ise tamamen Slav dili konuşan bir halk haline gelen Bulgarların yeni dili olan Bulgar Slavcasından Türkçeye ancak *çete*, *gocuk*, *kuluçka* gibi bir kaç söz geçmiştir¹⁰⁶.

Slavlaştıkları tarihlerden günümüze kadar sürekli olarak Türk kavimleriyle komşuluk yaşayan ve 14. yy. başlarından 20. yy. başlarına kadar da Osmanlı Devletinin bir parçasını oluşturan Bulgarlar ve Bulgarca, tıpkı diğer Slav dilleri veya Arnavutça ve Ermenice gibi Türkçenin derin etkisi altında kalmıştır. Bu etki, Arnavutça ve Ermenicede olduğu gibi yalnızca sözlük düzleminde kalmamış, gramer düzleminde de olmuştur, dolayısıyla, bugünkü Bulgar grameri, Türkçenin bir çok ekini de barındırmaktadır.

11.1. Türkçedeki Bulgarca Unsurlar

Bulgarların yeni dili olan Bulgar Slavcasından Türkçeye ancak *çete*, *gocuk*, *kuluçka* gibi bir kaç söz geçmiştir.

11.2. Bulgarcadaki Türkçe Unsurlar

Bulgarcadaki Türkçe unsurlarla ilgili olarak, Bulgar yazar İvan Vazov, 1850'lerde şöyle demişti: “şehirlerimizde konuşulan dil neredeyse yarı Türkçe idi”¹⁰⁷. Bulgarcadaki Türkçe etkisinin son yıllardaki en büyük araştırmacısı olan ve geçen yıl kaybettiğimiz Alf Grannes, bu etkinin derinliği hakkında şunları yazmaktadır: “Büyük Bulgar şair ve yazarı Petko R. Slavejkov'un Bulgarcada kullanılan 10.000 civarında Türkçe sözden oluşan bir sözlük

¹⁰⁰ Miklosich, Franz: Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen. Wien 1886.

¹⁰¹ Miklosich, Franz: Die Fremdwörter in den Slavischen Sprachen. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch - historische Classe, XV. Wien 1867. 73-140.s.

¹⁰² Miklosich, Franz: Die Türkischen Elemente in den südost-und osteuropäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Klain Russisch, Grobrussisch, Polnisch). I. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch - historische Classe, XXXVII. Wien 1884. 239 - 338 ; XXXV, Wien 1885. 105-192.; "nachtrag" I. XXXVII, Wien 1889, 1-88.s. II XXXVIII, Wien 1890. 1-70.

¹⁰³ Löbel, Theophil: Elemente, turcesti arabeti si persane in limba romana. Leipzig 1894.

¹⁰⁴ Sineanu. L.: Influenta orientala asupra limbei și culturei romane. Bucuresti 1900.

¹⁰⁵ Bakos, Ferenc: A Magyar Szokészet Roman Elemeinek Története, Budapest 1982. 560 s. ve Šipova, E. N. a.g.e.

¹⁰⁶ Hasan Eren, *Bulgarlar ve Türk Dili*, Türk Dili, S.: 508, Aralık 1985, 393-406.s.

¹⁰⁷ Alf Grannes, *Turco-Bulgarica*, Articles in English and French concerning Turkish influence on Bulgarian, Wiesbaden 1996, 5.s.

hazırladığını biliyoruz. Ne yazık ki bu sözlük hiç bir zaman basılmadı ve biz, bugün, A. Şkalyic'in hazırladığı, Sırp-Hırvatçadaki 8.742 Türkçe sözü içeren sözlüğüyle karşılaştırılabilecek bir sözlükten mahrumuz"¹⁰⁸.

1934 yılında Bulgarcadaki *-lık*, *-cı* ve *-lı* ekli 2000 civarındaki Türkçe sözün listesini yayımlayan B. Conev hakkında ise A. Grannes şunları söylemektedir: "Profesör B. Conev'in Bulgarcadaki Türkçe sözlerin küçük bir bölümünü listelediği açıktır. B. Conev, Bulgarcadaki Türkçe sözleri *-lık*, *-cı* ve *-lı* eki taşıyanlarla sınırlandırmıştır. Aslında, bu ekleri taşıyan sözlerin tamamını bile listelemiş olsaydı, bu sayı iki katına çıkabilirdi!"¹⁰⁹.

1998 tarihinde yayımlanan Bulgarcadaki Yabancı Sözler Sözlüğünde¹¹⁰ 3548 söz, Türkçe olarak gösterilmiştir. Kısacası, Bulgarcada en az 3500 kadar sözün Türkçe olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

12. Türkçe-Sırp-Hırvatça İlişkileri

İslav dillerindeki Türkçe unsurlarla ilgili ilk çalışmalar, 1850'lerde başlamıştır ve günümüzde de sürmektedir. Bu konudaki çalışmalar, burada sayamayacağımız kadar çoktur.¹¹¹ Önce Rusların, daha sonra da Güney İslavlarının dilleri üzerinde başlayan bu çalışmaların meyvelerini derli toplu birer sözlük halinde Elizaveta Nikolaevna Şipova'nın ve Abdullah Skaljic'in eserlerinde bulabiliriz.¹¹²

12.1. Türkçedeki Sırp-Hırvatça Unsurlar

Türkçedeki Sırp-Hırvatça unsurların monografik bir çalışması yoktur. Türkçedeki İslavca unsurları konu edinen çalışmalarda, zaman zaman sözlerin Sırp-Hırvatçadaki biçilerine de değinilmiştir.

12.2. Sırp-Hırvatçadaki Türkçe Unsurlar

Yukarıda da söylendiği gibi Slav dillerindeki Türkçe unsurlarla ilgili ilk çalışmalar, 1850'lerde başlamış ve günümüze dek süre gelmiştir. Bu konudaki çalışmalar, burada sayamayacağımız kadar çoktur. Slav dillerinden olan Sırp-Hırvatçadaki Türkçe kelimeler de bir sözlük halinde yine Abdullah Şkaljic'in eserinde yer alır¹¹³.

Şkaljic'in eseri ise, Güney İslavlarının, Sırp-Hırvat dillerinin Türkçe unsurlarını konu edinir. Diller arası alıntılar konusunda dünyanın en ilgi çekici eseri olarak kabul edilen Şkaljic'in sözlüğünde, 6878 değişik anlamda 8742 kelime yer almaktadır. Sözlüğünün başına kısa bir fonetik ve morfolojik açıklama ekleyen ve Türkçenin bütün Balkan dillerine verdiği bazı ek ve yapıları değerlendiren Şkaljic, yine sözlüğünün girişinde, bu kelimeleri 38 ayrı grupta konularına göre sınıflandırmıştır.¹¹⁴

13. Türkçe-Lehçe İlişkileri

¹⁰⁸ age., 6-7.s.

¹⁰⁹ age., 6.s.

¹¹⁰ Ivan Gaberov, Reçnik na Čujdite Dumi v Bilgarskiy, Sofia, 1998.

¹¹¹ Bu çalışmaların bibliyografyası için bkz.:

Poppe, N.: *Introductian to Altaic Linguistic*, Wiesbaden 1965, 165-176.s.

¹¹² Poppe, N.Jr.: *Studies of Turkic loan words in Russian*, Wiesbaden 1971.

Şipova, E.N.: *Slovar Tyurkizmov v Russkom yazıke*, Alma-Ata 1976, 444 s.

¹¹³ Skaljic, A.: *Turcizmi u Srpskohrvatskom-Hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo 1985, 662 s.

¹¹⁴ A. Skaljic, age.

Skaljic, A.: a. g. e.

Rus, Sırp-Hırvat, Çek, Slovak ve Leh dilleri gibi, bir İslav dili olarak, Ukrancadaki Türkçe unsurlarla ilgili ilk çalışmalar, 1850'lerde başlamıştır ve günümüzde de sürmektedir. Bu konudaki çalışmalar, burada sayamayacağımız kadar çoktur¹¹⁵.

13.1. Türkçedeki Lehçe Unsurlar

Türkçedeki Ukranca unsurların monografik bir çalışması yoktur. Türkçedeki İslavca unsurları konu edinen çalışmalarda, zaman zaman sözlerin Ukranca biçimlerine de değinilmiştir.

13.2. Lehçedeki Türkçe Unsurlar

Çeşitli İslav dillerindeki Türkçe unsurları konu edinen çalışmalarda, sözlerin Lehçedeki biçimlerine de temas edilir. Bilhassa Fasmer ve Doerfer, Türkçe sözlerin Lehçedeki biçimlerine de işaret derler. Monografik bir çalışmanın bulunmadığı bu konuda, Tadeusz Majda şunları söylemektedir: “Türk halklarının Slav kabileleri (sonradan Polonyalılar diye adlandırılan Slav kabileleri dahil) ile asırlarca süren münasebetleri, Slav dillerini daha ilk gelişme aşamalarında etkiledi. Son yıllarda bu etkileşim, araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Yapılan incelemeler neticesinde Slav dillerinin gelişmesi ve bu süreç üzerindeki Hun, Protobulgar ve Avarların etkisi ile ilgili yeni bilgiler ortaya çıkarılmaktadır. Adı geçen kabilelerin konuştukları dilin Türk dil grubu mensubu olduğu kabul edilir. Diğer Slav dilleri gibi 5.-6. yüzyılda şekillenmeye başlayan Leh dili de, Türk dillerinin yoğun etkisi altında kaldı. Kelime dağarcığındaki Türkçe alıntıları tespit etmek ne kadar kolaysa, fonetik ve morfolosini tespit etmek de o kadar zor. H. Galton’un “Der Einfluss des Altaischen auf die Entstehung des Slawischen, (Wiesbaden 1997)” adlı yeni çalışmasında genel Slav dili için yaptığı incelemelere benzer çalışmaların Leh dili için yapılması gerekmektedir.”¹¹⁶

14. Türkçe-Çekçe İlişkileri

Rus, Sırp-Hırvat, Ukran, Slovak ve Leh dilleri gibi, bir İslav dili olarak, Çekçedeki Türkçe unsurlarla ilgili ilk çalışmalar, 1850'lerde başlamıştır ve günümüzde de sürmektedir. Bu konudaki çalışmalar, burada sayamayacağımız kadar çoktur¹¹⁷.

14.1. Türkçedeki Çekçe Unsurlar

Türkçedeki Ukranca unsurların monografik bir çalışması yoktur. Türkçedeki İslavca unsurları konu edinen çalışmalarda, zaman zaman sözlerin Çekçe biçimlerine de değinilmiştir.

14.2. Çekçedeki Türkçe Unsurlar

Çeşitli İslav dillerindeki Türkçe unsurları konu edinen çalışmalarda, sözlerin Ukranca biçimlerine de temas edilir. Çekçedeki Türkçe unsurları konu edinen monografik bir yayın bulunmasa da, F. Miklosish her iki eserinde de ara sıra, K. Lokotsch ise sık sık, Türkçeden alınma sözlerin Çekçedeki biçimlerini de vermeğe çalışmışlardır. Fasmer, sözlerin Rusça biçimleri yanında Çekçedeki biçimlerini de verir. Türkçe unsurların bir kısmı da Çekçeye Macarca yoluyla taşınmıştır ve bu konu yeni yeni çalışılmaktadır.

1957 yılında, Çek ve Slovak dillerinin söz varlığı üzerindeki çalışmaların henüz başlangıç safhasında olduğunu belirten J. Blaskoviç, “Çek Dilinin Kök Sözlüğü” adlı eserde yalnızca 32 sözün Türkçe kaynaklı gösterildiğini; fakat bunların da doğru tespit edilmediğini ve doğru anlamlandırılmadığını ifade eder¹¹⁸. J. Blaskoviç, bu yirmi sayfalık yazısında, Çek dilinde kullanılan şahıs adı, soyadı, yer ve kavim adı gibi 27 özel ad ile Türkçeden Çekçeye

¹¹⁵ Poppe, N.Jr.: Studies of Turkic loan words in Russian, Wiesbaden 1971.

¹¹⁶ Majda, Tadeusz: “Leh Dilinde Protobulgarca, Kıpçakça ve Osmanlıcadan Sözcük Alıntılarında Genel bir bakış”, 4. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Çeşme 2000.

¹¹⁷ Poppe, N.Jr.: Studies of Turkic loan words in Russian, Wiesbaden 1971.

¹¹⁸ Blaskoviç, J.: “Çek Dilinde Türkçe Kelimeler”,

geçmiş 248 sözü irdeler ve yazısının sonunda şunları söyler: “Bugün Çek dilinin Türk kökünden gelen unsurları üzerine söyleyebileceklerimiz kısaca bunlardan ibarettir. Bu kısa yazı bile Türk kavimlerinin ve bilhassa Osmanlı Türklerinin Orta-Avrupa kavimlerine yaptıkları kültür tesirinin ne kadar geniş olduğunu göstermeğe yeter. Bu araştırma objektif bir şekilde gerçekliği ortaya çıkarmakta ve Türk kavimlerini ve kültürlerini elverişsiz bir açıdan gören eski ve yanlış görüş ve iddialara son vermektedir”¹¹⁹

15. Türkçe-İtalyanca İlişkileri

Oğuz Türkleri Anadolu'ya gelmeden çok önce, belki Oğuzların bir kısmının da katıldığı başka Türk kavimleri, Karadeniz'in kuzey sahillerinde ve Balkanlar'da idiler ve buralarda çeşitli devletler kurmuşlardı. Periskop, Theofanis, Menandros gibi Bizans ve İbni Rüste, Gardizî gibi Arap tarihçileri, bu bölgede, Hun, Saragur, Ugor, Onogur, Avar, Bulgar, Peçenek, Hazar, vs. gibi çeşitli Türk kavimlerinden bahsederler.¹²⁰ Bu kavimlerin dilleri ile o devirlerin Grekçe ve Lâtincesi arasında olup bitenler konusunda hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu ilişkiler konusunda yapılan tek şey, Bizans kaynaklarındaki bu kavimlerle ilgili tarih verilerinin ve bunlara bağlı olarak geçen özel adların derli toplu bir yayınından ibarettir; bu kavimlerin dilleri ile Grekçe ve Lâtince arasındaki alıntılar söz konusu bile edilmemiştir.¹²¹ 8. ve 9. yüzyıllarda, ortodoks Doğu Roma zayıflamış, Ön Asya'daki ticaret hayatı, başta Venedikliler olmak üzere, Cenovalılar, Sicilyalılar, Pizzalılar ve Floransalıların eline geçmişti. Bu şehir devletleri ile ve bazen de papalığın kışkırtmaları üzerine bu şehir devletlerinin ordularına katılmaları oluşmuş Haçlı orduları ve Haçlı donanmalarıyla Türkler arasındaki egemenlik ve çıkar kavgaları, dünya tarihinin önemli bir bölümünü oluşturmuş ve bugün de bu kavgalar, papalık-hahamlık ittifakı yüzünden günden güne daha acımasız bir hal alarak sürüp gitmektedir.

Sözü edilen şehir devletlerine katılan Kuzey İtalya'daki diğer şehir devletleri, 1849 yılında, bir yandan da İtalya'daki iktidarını bu devletlere de kaptırma endişesi içindeki papalığın şüpheli desteği ile Avusturya egemenliğine baş kaldırırlar ve nihayet bu 11 şehir devleti, 1861 yılında İtalya Birleşik Krallığını kurarlar. Bu tarihlerden itibaren, aralarında bir yabancı dil gibi kullandıkları orta İtalyadaki Toscana bölgesinin dilini esas alan bugünkü İtalyanca doğar. Türklerin savaşlar dışındaki ilişkileri, daha çok Venedikliler ve Cenovalılar ile olduğu için, Türkçenin de genellikle Venedik ve Cenova Lehçeleriyle ilişkisi olmuştur.

15.1. Türkçedeki İtalyanca Unsurlar

Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinde hazırlanmış ve henüz yayımlanmamış bir doktora tezine göre, Türkçedeki İtalyanca sözlerin sayısı 523'tür¹²². Bu sözlerden *baldiran*, *baraka*, *borsa*, *çapa*, *kalçın*, *poğaça*, *tapa* ve *toka* sözlerinin İtalyacadan Türkçeye geçmiş sözler olarak değerlendirilmeleri yanlıştır.

1988 yılında, “İtalyanca ve Yunanca Kaynaklı Türkçe Denizcilik Terimler.” adlı eser yayımlanır¹²³

15.2. İtalyancadaki Türkçe Unsurlar

Durdu Kundakçı'nın yukarıda belirttiğimiz ve henüz yayımlanmamış doktora tezine göre, İtalyancadaki Türkçe sözlerin sayısı 146'dır¹²⁴.

¹¹⁹ Blaskoviç, J.: a.g.e., s. 110.

¹²⁰ Györfy, György: A magyarok elödeiröl és a honfoglalásrol. Budapest 1975.

¹²¹ Moravcsik, Gyula: Byzantinoturcica I - II. Berlin 1958.

¹²² Kundakçı, Durdu: İtalyancadan Türkçeye ve Türkçeden İtalyancaya Geçmiş Sözcükler, Ankara 1977, (basılmamış doktora tezi)

¹²³ Kahane, R. ve H., Tietze, A.: The Lingua Franca in the Levant, Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin, İstanbul 1988.

¹²⁴ Kundakçı, Durdu: a.g.e.

16. Türkçe-Arnavutça İlişkisi

Türklerin Arnavutlarla ilişkisi, yukarıda değinilen diğer Balkan halkları gibi Türk boylarının Karadeniz'in kuzeyinden geçip Balkanlara ilerlemesi tarihi kadar eski olsa da yoğun ilişkiler Osmanlı döneminde olmuştur.

16.1. Türkçedeki Arnavutça Unsurlar

Bu konuda yapılmış bir çalışma görmedik.

16.2. Arnavutçadaki Türkçe Unsurlar

Arnavutçadaki Türkçe unsurlarla ilgili çalışmalar, Slav dillerindeki Türkçe unsurlar üzerine çalışmaların başladığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlar. Bu konudaki ilk çalışma, yine Franz Miklosich tarafından yapılan çalışmadır¹²⁵.

Ardından Gustav Meyer Arnavutçanın etimoloji sözlüğünde¹²⁶ Türkçe kelimeleri göstermiştir. Eserinin girişinde, G. Meyer şunları açıklamaktadır: “Benim bu sözlüğümde 5140 madde başı bulunmaktadır. Bunlardan 1420 tanesi eski Romence mirası (Miklosich’e göre bu sayı: 930), 540 tanesi İslavca (Miklosich’e göre bu sayı: 319), 1180 tanesi Türkçe, 840 tanesi Yunanca, 400 tanesi eski indogermen dillerindedir ve 730 tanesinin kaynağı belli değildir¹²⁷”.

Gyula Németh, “Arnavutçadaki Türkçe İzleri” adlı doyurucu yazısını 1961 yılında yayımlar¹²⁸. Dilaver Berberi, Arnavutçadaki Türkçe sözleri fonetik ve morfolojik açıdan değerlendirdiği doktora çalışmasını 1964'te tamamlar¹²⁹. “Arnavutçanın karşılaştırmalar yapacak kadar bol metni bulunmadığı için bu konuda ancak eş zamanlı bir çalışma yapabildiğini” belirten D. Berberi¹³⁰, bu çalışmasında Arnavutçadaki Türkçe sözleri ses ve biçim açısından incelemiştir.

Bu çalışmadan on yıl kadar sonra, Norbert Boretzky, Arnavutçadaki Türkçe etkisini iki cilt halinde yayımlar¹³¹. Birinci ciltte Arnavutçadaki Türkçe sözlerin ses değişimleri ile Arnavutçada kullanılan Türkçe ek ve yapılar incelenir. İkinci cilt sözlüktür. Bu sözlükte, varyantlarıyla birlikte 4078 madde yer alır. Ayrıca Arnavutçanın çeşitli ağızlarında kullanılan Türkçe sözler ise, yine varyantlarıyla birlikte, 585'tir.

1998 yılında Vladimir E. Orel tarafından yayımlanan “Arnavutça Etimolojik Sözlük”te, yalnızca 53 söz Türkçe kaynaklı gösterilmiştir¹³². G. Meyer, J. Norbert, M. Fasmer ve E. Hamp'ın bu konuda çalıştıklarını ve eserler verdikleri belirten V. E. Orel, “düzinelerce sözün kendi eserinde yeni etimolojik açıklamalara kavuştuğunu” vurgulayarak, kendi sözlüğünün “Arnavutçanın prehistoryasına belirli bir bakış açısıyla bakmağa dayandığını” ifade

¹²⁵ Franz Miklosich, *Die Türkischen Elemente im den südost-und osteuropäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Klein Russisch, Grobrussisch, Polnisch)*. I. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe, XXXVII. Wien 1884. 239 - 338 ; XXXV, Wien 1885. 105-192.; "nachtrag" I. XXXVII, Wien 1889, 1-88.s. II XXXVIII, Wien 1890. 1-70.

¹²⁶ Meyer, Gustav: *Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache*, Strassburg, 1891.

¹²⁷ Meyer, G. (1891): a.g.e., s. IX.

¹²⁸ Németh, J.: “Traces of Turkish Language in Albania”, AO 13 (1961), s. 9-29

¹²⁹ Berberi, Dilaver: *Phonological and Morphological Adaptation of Turkish Loanwords in Contemporary Albanian Geg Dialect of Kruja: A Synchronic Analysis*, Indiana University, 1964, 253 s. (Basılmamış doktora tezi).

¹³⁰ Berberi, D.: a.g.e., s. 4.

¹³¹ Boretzky, Norbert: *Der türkische Einfluss auf das Albanische, Teil 1: Phonologie und Morphologie der albanische Turzismen*, Wiesbaden 1975, 279 s.; *Der türkische Einfluss auf das Albanische, Teil 2: Wörterbuch der albanischen Turzismen*, Wiesbaden 1976, 224 s.

¹³² Orel, Vladimir E.: *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden 1998, 670 s.

etmektedir. Yazılı belgeleri iki yüzyıldan eski olmayan bir dilin “proto”su peşinde koştuğunu, asıl amacının Proto-Arnavutçayı kurmak olduğunu bildiren ve elinde tek belge olmaksızın, Arnavutların m.ö. 3. yüzyılda terkettikleri Karadeniz’in kuzeyinde, Dacialıların ülkesinde ve Karpatlar’da dolaşıp duran V. E. Orel, pek çok Türkçe sözü de İslav kaynaklı göstermekte, Arnavutçadaki birçok İtalyanca, Grekçe, Romence, Makedonca ve Sırp-Hırvatça sözü de sözlüğüne almadığını açıkça söylemektedir¹³³. Sonuçta dış dünyada değil, yazarın zihninde oluşan ve kendisinin de dediği gibi “kurgusal” bir sözlük ortaya çıkmış ve yazarın pek sık kullandığı “Indo-European” sözü çerçevesinde amacına hizmet etmeğe başlamıştır.

“Kurgu”ları bir kıyıya bırakıp “olgu”lara ve gerçeklere tekrar dönersek, eski bir bölünmeyi temsil eden Ermeni, Arnavut ve Gürcü dillerini Hint-Avrupa dil grubuna dahil etmekte bugün büyük güçlükler yaşanmaktadır. Bunun başlıca sebebi ise, Türkçenin bu dillere etkisinin, sadece sözlük temelinde kalmayıp, tıpkı güney İslavcası, Bulgarca, Makedonca, Romence ve Yunancada olduğu gibi, gramer ve söz dizimi düzlemine de sıçramış olmasıdır¹³⁴.

Nitekim Arnavutçadaki Türkçe kaynaklı ek ve yapılar, birçok yazıya konu olmuştur. 1972 yılında, Hasan Kaleşi, bu konuda monografik bir çalışma yapmış¹³⁵ ve 1975 yılında da yukarıda ifade ettiğimiz gibi Norbert Boretzky, “Arnavutçadaki Türkçe Etkisi” adlı çalışmasının birinci cildini bu konuya ayırmıştır. Bu çalışmalarda da görüldüğü gibi, Türkçe çokluk eki ile sıfat ekleri (-li; -siz), kavram eki (-lik), meslek eki (-çi), eşitlik eki (-çe), küçültme eki (-çik), bu ekleri taşıyan birçok Türkçe sözün Arnavutçaya girmesi, Arnavutçanın dil ve düşünce dünyasında bir gramer kategorisi oluşturmuş ve bu ekler, Arnavutça kelimelere de getirilmiştir.

17. Türkçe-Yunanca İlişkileri

Oğuz Türkleri Anadolu’ya gelmeden çok önce, belki Oğuzların bir kısmının da katıldığı başka Türk kavimleri, Karadeniz’in kuzey sahillerinde ve Balkanlar’da idiler ve buralarda çeşitli devletler kurmuşlardı. Periskop, Theofanis, Menandros gibi Bizans ve İbni Rüste, Gardizî gibi Arap tarihçileri, bu bölgede, Hun, Saragur, Ugor, Onogur, Avar, Bulgar, Peçenek, Hazar, vs. gibi çeşitli Türk kavimlerinden bahsederler.¹³⁶ Bu kavimlerin dilleri ile o devirlerin Grekçe ve Lâtincesi arasında olup bitenler konusunda hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu ilişkiler konusunda yapılan tek şey, Bizans kaynaklarındaki bu kavimlerle ilgili tarih verilerinin ve bunlara bağlı olarak geçen özel adların derli toplu bir yayınından ibarettir; bu kavimlerin dilleri ile Grekçe ve Lâtince arasındaki alıntılar söz konusu bile edilmemiştir.¹³⁷

Türkçenin Yunanca ile ilişkisi, eski devirler ve Bizans üzerinden gerçekleşmiş sınırlı ilişki bir kıyıya bırakılırsa, 11. yüzyıldan 1920’lere kadar sürmüştür¹³⁸.

17.1. Türkçedeki Yunanca Unsurlar

Türkçedeki Yunanca unsurları araştıran çalışmalar, K. Miklosich’in eserinden bir kaç yıl sonra başlamıştır. Gustav Meyer¹³⁹ ve K. Krumbacher’in¹⁴⁰ eserleri aynı yıl içinde, 1893’te

¹³³ Orel, V. E.: a.g.e., s. IX-XIII.

¹³⁴ Berberi, D.: a.g.e., s. 4.

¹³⁵ Kaleşi, Hasan: “Arnavut Dilinde Kullanılan Osmanlıca-Türkçe Ekler”, Bilimsel Bildiriler (TDK), Ankara 1972, s. 141-149.

¹³⁶ Györffy, György: A magyarok elödeiröl és a honfoglalásról. Budapest 1975.

¹³⁷ Moravcsik, Gyula: Byzantinoturcica I - II. Berlin 1958.

¹³⁸ Pavlos Georgidas, Die lautlichen Veränderungen der türkischen Lehnwörter im Griechhischen, Münih 1974.

¹³⁹ G. Meyer, Die Griechischen und Romanischen Bestandteile in Wortschatze des Osmanisch-Türkischen, Viyana 1893.

¹⁴⁰ K. Krumbacher, Zy den Griechischen elemente in Arabischen und Türkischen, Byzant Zeitschrift, 2, 1893.

yayımlanır. Bu çalışmaları, A. Papadopoulos'un 1932 yılında yayımlanan Türkçedeki Yunanca sözleri incelediği eseri¹⁴¹ izlemiştir.

Yunancadaki Türkçe unsurlar konusu kadar ilgi çekmemiş görünen Türkçedeki Yunanca unsurlar konusu, daha sonra, bilhassa A. Tietze tarafından etraflıca çalışılmıştır¹⁴². Tietze bu çalışmasında 347 sözü incelemiştir.

1960 yılında Yunancadaki Türkçe unsurlar üzerine çalışan Konstantinos Kukkidis ise 900 Yunanca sözün Türkçeye alındığını kaydeder¹⁴³.

Bütün bu çalışmalardan sonra, Christos Tzitzilis, 1987 yılında yayımladığı eserinde, Türk yazı diline veya ağızlarına Yunancadan geçmiş 597 sözü incelemiştir¹⁴⁴.

17.2. Yunancadaki Türkçe Unsurlar

Yunancadaki Türkçe unsurlardan ise ilk defa söz eden ve bu sözleri listeleyen ilk kişi F. Miklosich'tir. Daha sonra G. Meyer ve L. Rouzevalle¹⁴⁵ de bu konuda çalışmışlardır. Kıbrıs Türk aydınlarından Hüseyin Şafi Alpay, Kıbrıs Rumcasındaki Türkçe sözlerin İngilizce anlamlarından oluşan kitapçığını 1937'e Larnaka'da yayımladı¹⁴⁶ ve 1940 yılında bizlere daha hacimli ve daha ayrıntılı bir kitap vadedmesine rağmen, bu işini Kıbrıs'ın kargaşa ortamında bitiremedi. Bu çalışmada 402 Türkçe söz yer almaktadır. Bu çalışmalardan sonra, Konstantinos Kukkidis, 1960 yılında Atina'da çalışmalarını yayımlar¹⁴⁷. Bu çalışmaların sonuçları, sonraki yıllarda ses ve anlamca inceleme altına alınır ve 1974 yılında Pavlos Georgidas tarafından Münih Devlet Üniversitesinde hazırlanan ve gecikmeli olarak daha sonra yayımlanan doktora tezi, Yunancadaki Türkçe unsurları ses bakımından inceler¹⁴⁸. Yunancadaki Türkçe unsurların sayısı, K. Kukkidis'e göre 3000 ve P. Georgidas'a göre ise 1968'dir.

1988 yılında ise İ.T.Pambukis, Çağdaş Yunan Dilinin Türkçe söz varlığını incelediği eserini¹⁴⁹ Atina'da yayımladı. 1994'te Konstantinos Giagkoullis, Kıbrıs Rum diyalektinin etimolojik sözlüğünü Lefkoşa'nın Rum kesiminde yayımlar¹⁵⁰. Bu sözlükte, 1520 Türkçe söz yer almaktadır. Son olarak 1998 yılında Ankara Üniversitesinde, Evangelia Ahladi tarafından hazırlanan yüksek lisans çalışmasında¹⁵¹ Yunancadaki Türkçe unsurlar ile Türkçedeki Yunanca unsurlar, gösterdikleri ses ve anlam değişiklikleri içinde ele alınmıştır.

Türkçenin bu dillerden başka Fransızca, Almanca ve İngilizce ile ilişkileri olmuştur; ancak bu konularda yapılmış çalışmalar yetersizdir. Bu konuda tutarlı ve gerçekçi bir çalışma yapabilmek için, Türkçenin öteki komşularına oranla daha yeni devirlerde doğmuş olan bu genç dillerin Türkçe ile ilişkilerinin araştırılması kadar, eski Latin, Grek ve Germen dilleriyle ilişkilerinin de incelenmesi gerekmektedir. Türkçenin bu genç komşuları ile ilişkileri

¹⁴¹ A. Papadopoulos, *Da ek tis Ellinikis daneia tis Tourkikis*, Atina, 1932.

¹⁴² Andreas Tietze, *Einige weitergriechische Lehnwörter im anatolischen türkischen*, Nemeth Armağanı, Ankara 1962, 373-388 s.; *Die formalen Veränderungen an neueren europäischen Lehnwörter der mittelgriechischen Lehnwörtern im türkischen*, Oriens V, 230-268 s.; *Griechischen Lehnwörtern im anatolischen türkischen*, Oriens VIII (1995), 204-257 s.

¹⁴³ Konstantinos Kukkidis, *Elnikon Lekson Paragomenon ek dis Turkilis Glosis*, Atina, 1960.

¹⁴⁴ Tzitzilis, Christos, *Griechische Lehnwörter im Türkischen (mit besonderer Berücksichtigung der anatolischen dialekte)*, Viyana 1987, 201 s.

¹⁴⁵ Les emprunts turcs dans la grec vulgaire de Roumélie et spécialement d'Adrianople, Paris 1912.

¹⁴⁶ Alper, Hussein Şafi, *Alper's Vocabulary*, Larnaca 1938, 20 s.

¹⁴⁷ Konstantinos Kukkidis, age.

¹⁴⁸ Pavlos Georgidas, *Die lautlichen Veränderungen der türkischen Lehnwörter im Griechischen*, Münih 1974

¹⁴⁹ İ.T.Pambukis, *Tourkikis lezeis stin Elliniki*, Atina, 1988.

¹⁵⁰ Giagkoullis, Konstantinos, *Leksiko Etimologiko kai ermnieütiko tis kupriakis dialektoi*, Strovolos-Lefkoşa 1994, 186 s.

¹⁵¹ Evangelia Ahladi, *Ödünçleme Süreci ve Dilbilimsel Görünümleri: Türkçe ve Yunancada Ödünçlemeler*, Ankara, 1998, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi.

konusunda az sayıda birkaç çalışma söz konusudur. Süleyman Yıldız'ın doktora çalışmasına göre Almancada 166 Türkçe söz vardır. İngilizcede ise Gatenby'e göre 247¹⁵², İrek Bikkinin'e göre 800 civarında Türkçe söz yer almaktadır.

¹⁵² Gatenby, E. V.: "Material for a study of Turkish Words in English", A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XII, 1954, s. 90.